

VEYSİ'NİN FÜTÛH-I MISIR ADLI ESERİ (İNCELEME-TENKİTLİ METİN)

Veysi's Work Fütûh-ı Mısır (Analysis-Critical Text)

Süleyman ÇALDAK

Prof. Dr. İnönü Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, suleyman.caldak@inonu.edu.tr, orcid: 0000-0002-1156-7446

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received: 14.03.2024
Kabul/Accepted: 25.03.2024

DOI: 10.51592/kulliyat.1452822

Anahtar Kelimeler

Veysi, Fütûh-ı Mısır, 17. yüzyıl, sanatlı nesir.

Keywords

Veysi, Fütûh-ı Mısır, 17th century, artistic prose.

ÖZ

Bu çalışmada Veysi'nin Fütûh-ı Mısır adlı eserinin tenkitli metninin kurulması ve incelenmesi amaçlanmıştır. 17.yüzyılın önemli münşilerinden / nesir ustalarından olan Veysi'nin -bu hariç- bütün eserleri çalışılmıştır. Eser, hacimce küçük olması, tamamlanmamış olduğunun zannedilmesi gibi nedenlerle araştırmacıların ilgisini çekmemiştir. Veysi'nin yazı hayatının ilk ürünlerinden olan eserin yayımlanması hem yüzyılın sanatlı nesrinin hem de yazarın üslubunun gelişim seyrini takip etmede önem arz etmektedir. Çalışma, giriş ve sonuçtan başka dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde eserin yazılış sebebi, kaynağı ve çeviride takip edilen yöntem ele alındı. İkinci bölümde eserin özeti verildi. Dil ve üslup konusuna ayrılan üçüncü bölümde ise eser sözvarlığı, sözdizimi ve edebi sanatlar bakımından incelendi, örnekler verildi. Dördüncü bölümde eserin iki nüshası karşılaştırılarak tenkitli metni oluşturuldu. Eserde yer alan ayet, hadis, darbimesel, mısra ve beyit gibi alıntı metinlerin kaynakları tespit edilmeye çalışıldı; Arapça ve Farsça olanların çevirileri dipnotta verildi. Sonuç olarak Veysi'nin Mısır'da kadı iken Okçuzade Mehmed Paşa'nın talebine binaen Abdullah b. Abdül'l-hakem'in Fütûhu Mısır ve Ahbâruhâ adlı tarih kitabının bir bölümünden tercüme ederek eserini kaleme aldığı; sözvarlığı, sözdizimi, edebi sanatların kullanımı bakımından dönemin sanatlı nesrinin güzel bir numunesi olduğu tespit edildi.

ABSTRACT

The present study aims to construct a critical text of Veysi's work *Fütûh-ı Mısır* and to analyze it. One of the 17th century's most important munşis / prose masters, Veysi's all works have been studied except this one. The work has not received much attention from researchers due to its small volume and the assumption that it was incomplete. The publication of this work, which is one of the first products of Veysi's writing life, is of importance in following the development course of both the century's artistic prose and the author's style. The study consists of four parts apart from the introduction and conclusion. The first part deals with the reason why the work was written, its source and the method followed in translation. The second part, summarizes the work. The third part, devoted to language and style, analyzes the work in terms of vocabulary, syntax and literary arts and gives examples. The fourth part compares the two copies of the work and creates a critical text. The sources of the texts such as verses, hadiths, maxims, lines and couplets quoted in the work have been identified and the translations of the Arabic and Persian ones have been given in footnotes. As a result, it was concluded that Veysi while he was a qadi in Egypt, wrote his work by translating a part of Abdullah b. Abdu'l-hakam's history book *Fütûhu Mısır ve Ahbâruhâ* based on the request of Okçuzade Mehmed Pasha; and that it was a good example of the artistic prose of the period in terms of vocabulary, syntax and the use of literary arts.

Atıf/Citation: Çaldak, S. (2024), "Veysi'nin Fütûh-ı Mısır Adlı Eseri (İnceleme-Tenkitli Metin)", *Külliyyat Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, Prof. Dr. Hasan KAVRUK Armağan Sayısı, 22(Mart), 117-136.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Süleyman Çaldak, suleyman.caldak@inonu.edu.tr

GİRİŞ

Türk edebiyatında bilinen en eski nesir örnekleri Orhon yazıtlarıdır. Yalın bir dilin hâkim olduğu kısa cümlelerden oluşan bu metinler öncesi olan bir birikimi gösterir niteliktedir. Maniheizm ve Budizm dinleri benimsendikten sonra üretilen dini metinler de ağırlıklı olarak mensur parçalardan oluşmaktadır. İslam dininin kabulünden sonra daha çok geniş halk kitlesi tarafından ihtiyaç duyulan Kuran tercüme ve tefsirleri, hadis çeviri ve yorumları, peygamber kıssaları, ilmihal bilgileri vb. konulara dair eserler çoğunlukla nesir ile yazılmıştır. Bu nesir sonraki yüzyıllarda sosyal ve kültürel ortam ve şartların saikiyle gelişimini sürdürür. Zamanla geniş kitlelere yönelik oldukça yalın üslup ile bilgi ve kültür düzeyi yüksek kitlelere hitap eden sanatkârane üslup arasında çok sayıda mensur metin örneği ortaya konmuştur. Arap edebiyatından beslenen ve Fars edebiyatında gelişimini sürdüren sanatlı (münşiyane) üslup, çeşitli alanlarda kaleme alınan birçok eser ile Türk nesrine model olmuştur. Sanatkârane üslup en karakteristik özellikleri ile ilk olarak Sinan Paşa'nın eserlerinde kendini gösterir. Sinan Paşa'dan sonra resmi ve özel yazışmalarda, kitap dibacelerinde, kısmen tarih kitaplarında kendine mecra bulan sanatkârane nesir Veysi'nin (ö.1037/1628)¹ *Dürretü't-tâc*'ı ve onun takipçisi Nergisi'nin (ö.1044/1635) *Hamse*'si ile zirveyi bulur. Veysi'nin bilinen ilk mensur eseri *Fütûh-ı Mısır* hariç tüm manzum ve mensur eserleri üzerine çalışmalar yapılmıştır. *Fütûh-ı Mısır* muhtemelen tamamlanmamış olduğu zannı ve küçük hacimli olması gibi nedenlerle araştırmacılardan hak ettiği ilgiyi görmemiştir. Daha önce TEES projesi çerçevesinde tanıtma imkânı bulduğumuz bu eserin araştırmacıların dikkatine sunulması yararlı olacaktır. Bu düşünceyle eser iki nüsha esas alınarak tenkitli metni hazırlanacak ve incelenecektir.

1-Fütûh-ı Mısır (Mısır Fetihleri)

Veysi'nin bu eseri Amr b. Âs'ın henüz Müslüman olmadan önce başından geçen bir olayı ve Mısır'ın fethini konu alır. Eser, *Risâle-i Amr b. el-Âs*, *Hikâye-i Amr b. Âs* adlarıyla da bilinir. Ayrıca Nuruosmaniye nüshasının başında (N278a) *Vak'a-i Şemmâs Der-Miyân-ı Amr b. el-Âs* ve *Kıssa-ı Feth-i Mısır Der-Zamân-ı Ömer* kaydı bulunmaktadır. Öyle anlaşılıyor ki eserin yaygın olan *Fütûh-ı Mısır* adının yanı sıra bu isimleri de kullanılmaktadır. Eserin üç nüshası bulunmaktadır.²

Veysi, eserini saygın bir zatın talebi üzerine kaleme aldığını hatimede şöyle ifade eder: "*Bûse-cây-ı efâzıl-ı âlemiyân olan meclis-i behişt-nişânlarına fermân-ı âlileri mücebince çekide-i kalem-i bendegî olan türrehâtandır ki takdîm olundu.*" (N289b). Süleymaniye nüshasında (S107b), gerek görülen hususların

¹ Üveys Çelebi, Üveys b. Mehmed adlarıyla anılan Veysi, 969/1561'de Manisa Alaşehir'de doğdu. İlk atandığı Mısır'ın çeşitli şehirlerinde kadılık, divan naipliği, daha sonra Anadolu ve Balkanların çeşitli şehirlerinde kadılık, emval-i hassa müfettişliği, kısa süren azil ve atama dönemleri hariç yaklaşık 20 yıl Üsküp'te kadılık görevlerinde bulundu ve 1037/1628'de orada vefat etti. Nesirde üstat olan Veysi'nin mensur *Fütûh-ı Mısır*, *Hab-nâme*, *Düstûru'l-amel*, *Dürretü't-tâc*, *Meraca'l-bahreyn* (Arapça), *Münşe'ât* adlı eserleri ile manzum *Divan* ve Farsça *Hicviyye*'si bulunmaktadır (Çaldak 2014).

² S.H.M.H.K.Yaz.188/2; Süleymaniye Kütüphanesi Aşir Efendi 269/3; Nuruosmaniye Kütüphanesi 3292/4. Bu çalışmada kullanılan Süleymaniye nüshası S, Nuruosmaniye nüshası N rumuzuyla gösterilecektir.

düzeltilmesinin büyük bir lütf olacağını ifade eden şu ilave de bulunmaktadır: “Şiyem-i tab’-ı kirâma iktizâ buyurilup ‘aserât-ı kaleme râdde-i islâh çekilürse kemâl-i lutf buyurulmuş olur.” Eserin yazılmasını isteyen Okçuzade Mehmed Paşa olduğu ve Veysî Mısır’da kadı iken 1000/1591-92’de eserini kaleme aldığı³ yine Süleymaniye nüshasının sonunda (S107b) yer alan kayıttan anlaşılmaktadır: “Merhûm ve mağfur Veysî - tayyaba’llahu serâhu ve ca’ale’l-cennete mesvâhu- kalem-rev-i Mısır’da kâdî iken bin senesinde Okçı-zâde Mehmed Paşa hazretlerine Mısır’dan gönderdüğü fethiyedür ki bu mahalle sebt olındı .” Kaynaklarda (Toska 1985: 25; Şensoy 1995: 29; Kaya 2013:43/77; Çaldak 2014) eserin tamamlanmadığı ifade ediliyor ise de yukarıda verilen kayıt eserin tamamının bundan ibaret olduğunu göstermektedir.

Fütûh-ı Mısır, Veysî’nin ilk eserlerinden biridir. Atâyî (Donuk 2017: 2/1755), dönemin önemli şahsiyetlerine yönelik Hicviye’inden dolayı atanamayınca mağduriyetinin giderilmesi için aracı olan dostunun, Veysî’nin manzum ve mensur eserlerini ve mali sıkıntılarını gündeme getirdiğinden söz eder: “... ba’z-ı yârân-ı suhan-dân sâhibü’t-tercemenün manzûm u mensûr âsârın ve derd-i fâkadan kemâl-i iztirârın ‘arz idüp ‘afv ü ‘âtıfet ve henüz mansıba vâsıl olmamağla mülâzemet icâzet recâ eyledükde ...” Bu ifadeden o dönemde müellifin bazı manzum ve mensur eserlerinin mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Veysî’nin *Düstûru’l-amel fi Mübâhâti’l-ibâdât*’ı hariç tüm eserlerin telif tarihleri bilinmektedir. Hicviye’den başka eserleri hep bu tarihten sonra kaleme alınmıştır. Dolayısıyla mevcut bilgilerimize göre Veysî’nin 30 yaşında iken yazdığı bu kitabının günümüze intikal eden ve üslubunun gelişim sürecine ışık tutacak nitelikte ilk mensur eseri olduğu söylenebilir.

Antik çağlardan beri dünyanın her yerinde olduğu gibi Osmanlıda da hamilik (partonaj) geleneği vardı. Devlet otoritesini temsil eden sultanlar, paşalar sanat ve ilim erbabını himayesine alarak bilgi ve becerilerini toplumun yararına sunma imkânını onlara sağlardı. Himaye edecek zata intisap için bir eserin takdim edilmesi adetten idi.⁴ Anlaşılan Okçuzade Mehmed Paşa himayesine alacağı Veysî’nin liyakatini tespit için kendisinden bir eser talep etmiştir. Veysî de liyakatini ispat sadedinde dil ve edebiyattaki maharetini, bilgi ve birikimini gösterecek bir metin ortaya koymuş görünüyor. Dolayısıyla Veysî’nin bu eserini, sırf bu amaca hizmet eden bir araç olarak değerlendirmek gerekir.

Eser aslında tercümedir. Müellif bunu giriş cümlesinde yer alan “*Tevârîh-dân-ı sûtûde-raqam re’îsü’l-âhikem İbnü Abdî’l-âhakem rivâyet eder ki ..*” (N278b) ibaresiyle belirtir. Veysî eserini hadis ve fıkıh âlimi tarihçi Abdullah b.

³ Bu bilgilerde bir belirsizlik bulunmaktadır. Müellifin saygıyla andığı bu şahsiyetin kendi akranı olan meşhur münşi Okçuzade Mehmed Şâhî (ö.1039/1630) olma ihtimali oldukça zayıftır. Eseri talep eden Şahî’nin babası Okçuzade Mehmed Paşa olmalıdır. Onun hakkında pek az bilgi bulunmaktadır. Bazı kaynaklarda 1585’te Halep beylerbeyliği görevinden azledildiği, kısa bir süre sonra vefat ettiği söylenir ve tarih belirtilmez. Sadece bir çalışmada kaynak verilmeksizin 995/1587’de vefat ettiği söylenmektedir. Bu tarih doğru ise ya eserin yazılış yılı olarak verilen 1000/1591 tarihi yanlıştır ya da Okçuzade Mehmed Paşa bu tarihten sonra vefat etmiştir (bk. Öksüz 2016: 7).

⁴ Doğuda olsun Batıda olsun ilkçağlardan itibaren krallar, sultanlar, kısacası otoriteyi elinde bulunduranlar güç ve ihtişamlarını göstermek, pekiştirmek amacıyla bilgin ve sanatçıları himayelerine almış, eserler ortaya koymalarını onlardan istemişlerdir. Aslında himaye (patronaj) iki taraflı işleyen bir yapıya sahiptir. Sanat ve ilim erbabı kendi bilgi ve maharetlerini gösterme, daha geniş kitlelere ulaştırma amacını, hamiler de kendi otorite ve güçlerini gösterme ve egemenlik alanını genişletme amacını gütmüşlerdir. Bu sayede pek çok eser üretilmiş, yaygınlık kazanmış, daha sonraki yüzyıllara ulaşabilmiştir. Aristo’dan (ö. MÖ 322) Makyavel’e (ö.1527) İdris-i Bitlisî’den (ö.1520) İbn-i Kemal’e (ö.1536) kadar yüzlerce filozof, düşünür, bilgin, sanatçı bu imkânlardan yararlanarak eserlerini üretebilmiş ve yayabilmiştir (bk. Tatlısumak 2016: 33-35; daha geniş bilgi için bk. Halil İnalçık, *Şair ve Patron*, Doğu Batı Yay. Ankara 2003).

Abdü'l-hakem'in (ö.257/870) *Fütûhu Mısır ve Ahbâruhâ*⁵ adlı kitabının "Zikrû Sebebi Duhûli Amr b. el-Âs'i Mısır'a" ve "Zikrû Fethi Mısır" (İbnü Abdi'l-Hakem 1974: 46-47) başlıklı bölümlerinden yararlanarak kaleme almıştır. İbnü Abdi'l-hakem, Amr b. el-Âs'ın İskenderiye macerasını tek rivayete dayandırırken, Mısır'ın fethini ise küçük farklılıkları barındıran birden fazla rivayete dayandırmaktadır. Veysî, Mısır'ın fethine dair rivayetlerin özünü alıp Amr'ın hikâyesiyle bütünleştirerek metnini kurar. Olayların anlatımında, özellikle Amr'ın hikâyesinde kaynak eserin anlatımına bağlı kalır. Ancak Mısır'ın fethi bahsinde Veysî, sadece Ferma'ya varıp savaşa hazırlanmaları olayını anlatır. Burada kaynak metne bağlı kalmaz, birtakım manzum alıntılarla, yorum ve betimlemelerle anlatıyı zenginleştirir. Eserin genelinde seci, cinas, istikak, telmih, teşbih, istiare vb. söz ve anlam sanatlarıyla, ayet ve hadislerle, Arapça, Farsça, Türkçe manzumelerle metne sanatkârane bir üslup kazandırıldığı görülür.

Çeviride izlenen yol hakkında bir fikir vermek için şu birkaç örnek yeterli olacaktır:

"*Amr ticaret için Kureyş'ten bir grup ile Beytü'l-Makdis'e geldi.*" (İbnü Abdi'l-Hakem, 1974: 46): "Zamân-ı fetret-i câhiliyetde ' Amr İbnü'l-Âş hem-râh-ı kâfile-i Kureyş olup ticâret-i Beytü'l-makdis'e 'azîmet etmiş idi." (Veysî, N: 279a).

"*İbadet için Beytü'l-Makdis'e gelen ve dağlarından birinde uzlete çekilen Rum rahiplerinden İskenderiyeli bir rahip ile karşılaştı.*" (İbnü Abdi'l-Hakem, 1974: 46): "Mer' â-yı şahrâ-yı Beytü'l-makdis merbat-ı zevâmil-i nüzül olduğda meger şemâmise-i Rüm'dan biri buğ'a-i muṭahhara-i muḳaddes-i Maḳdis'e âyinleri üzere 'ibâdete gelüp iḳtiżâ-yı dâ' iye-i ruhbânî ile seyâhat-ı şevâhiḳ-ı cibâl etmiş idi." (Veysî, N: 279a).

"*Şemmasın uyuduğu yerin yanında bir delik vardı.*" (İbnü Abdi'l-Hakem, 1974: 46): "Meger taraf-ı merḳad-i şemmâsda bir şu' bân-ı ejdehâ-nişân kûşe-gir idi." (Veysî, N: 279a).

"*Oradan büyük bir yılan çıktı. Amr onu gördü, bir ok atıp onu öldürdü.*" (İbnü Abdi'l-Hakem, 1974: 46): "Şikâf-ı zemînden ser ber-keşide olup ḫırmen-i vücūd-ı şemmâsa bün-i dendândan âteş şalmadın ' Amr-ı dilâver bün-i gūşdan aña bir ḫadeng-i ejdehâ-düz pertâb etdi ki ḫadeng ü şu' bân tîr ü kemân şekline girdi, ya' nî ef' î-i âhenîn-zebân-ı tîrden ol ejder-i âteş-efşân cân verdi." (Veysî, N: 279a).

"*Şemmas uyandığında o büyük yılanı baktı, Allah onu o [yılan]dan kurtarmıştı.*" (İbnü Abdi'l-Hakem, 1974: 46): "Şemmâs uyandı gördi ki bir ' azîm mâr nice mâr, *Mârî ki peleng-i çerḫ-ı gerdân / Ez-heybet-i ü hemîşe lertzân âḡişte-i ḫûn-ı demâr* olmuş." (Veysî, N:279a-279b).

2-Fütûh-ı Mısır'ın Özeti

Eser, Mısır fethinden çok, Amr b. Âs'ın gençlik yıllarında yaşadığı ve Mısır'ın hâkimi olacağına dair işareti barındıran bir olayı anlatmaktadır. Yazma nüshalarda 5-10 varak arasında değişiklik arz eden eser temelde Amr b. el-Âs'ın hikâyesini konu alır:

⁵ Mısırlı muhaddis, fakih ve tarihçi Abdullah b. Abdi'l-hakem'in (ö.257/870) *Fütûhu Mısır ve'l-Mağrib ve'l-Endülüs, Fütûhu Mısır ve'l-İskenderiyye ve'l-Mağrib ve'l-Endülüs ve Ahbâruhâ*, adlarıyla da bilinen bu eseri Mısır, Mağrip, Afrika ve Endülüs fethini anlatan ana kaynaklardan biridir. Müellif derlediği rivayetleri kuvvetli gördüğünden başlayarak eleştiriye tabi tutmaksızın eserine almıştır. Eser defalarca basılmış, tamamen ve kısmen İngilizce ve Fransızca çevirileri yapılmıştır (Özkuyumcu 1999: 278-279). Bu çalışmada *Fütûhu Mısır ve Ahbâruhâ*, (Taksim ve tahkik: Muhammed Sabih) Daru't-Teavün li't-Tab'i ve'n-Neşr, Kahire 1974 basımından yararlanılmıştır.

Amr, İslamiyet'ten önce ticaret için Kureyş'ten bir grup ile Kudüs'e gider. Şehrin yakınındaki kırlarda develeri otlatırken susuzluktan ölmek üzere olan bir rahip ile karşılaşır, ona su verir. Su içip rahatlayan rahip orada uykuya dalar. Yakınında bulunan bir delikten çıkan yılan, rahibe saldırır. Amr ok ile yılanı öldürür. Rahip uyandığında olanları öğrenir. Kendisini iki defa ölümden kurtaran Amr'a minnettar olan rahip, Kudüs'e ibadet ve riyazet için geldiğini, o gün itibarıyla çile süresini tamamladığını ve İskenderiye'ye döneceğini, birlikte gidecek olursa iki defa kendisini ölümden kurtardığı için iki kan bedeli olan iki bin dinarı kendisine vereceğini, söyler. Amr arkadaşlarının da rızasını alarak onunla birlikte İskenderiye'ye gider. Bir bayram günü şehre varırlar. Kutlamalar yapılmakta, çeşitli oyunlar oynanmaktadır. Rahip, Kıptilerin bu kutlamalarına Amr'ı da götürür. Bir oyunda altın bir top atılır, topu kapan kişinin günün birinde Mısır'a egemen olacağına inanılır. Top Amr'ın eline geçer, kimse buna bir anlam veremez, bunda bir yanlışlık olduğunu düşünürler. Ancak Mısır'ın hâkimi olma düşüncesi Amr'ın gönlünde yer eder. Amr, rahipten iki bin dinarı alır, arkadaşlarının yanına döner ve onlarla kazancını paylaşır. Amr bu olayı unutmaz, Mısır'a hâkim olma arzusu bir ideale dönüşür. Nihayet hicretin 18. yılında, Mısır'ın fethi için halife Ömer'i ikna etmeye çalışır. Halife, geriye dönmesi için kendisine mektup gönderilecek olursa henüz Mısır topraklarına kavuşmamışsa geri dönmesi, Mısır topraklarına girmişse devam etmesi şartıyla ikna olur. Ordu yola çıktıktan bir süre sonra halife Ömer pişman olur, geri dönmesi için ulak gönderir. Ulak orduya Arap topraklarında kavuşur. Amr durumu anlar, Mısır sınırına geçinceye kadar ulaktan mektubu almaz. Mısır hudutları içinde iken komutanlarının huzurunda mektubu alır, anlamaya göre devam edilmesi yönünde karar alınır. Kıptilerin kralı Mukavkıs'ın ordusu ile ilk olarak Ferma'da karşı karşıya gelir.

3-Dil ve Üslûb

3.1. Söz Varlığı

Bir eserin üslubunu belirleyen birçok etmen bulunmaktadır. Bunlardan biri eserin yazılış amacı, biri de muhataptır. *Fütûh-ı Mısır*'in yazılmasındaki temel saik belli bir kitleyi bilgilendirmek veya eğlendirmek değil, himayesine girmek istediği şahsiyete kendi kabiliyet, kapasite ve donanımını göstermektir. Çünkü Veysî, himayesine talip olduğu Okçuzâde Mehmed Paşa'nın isteği üzerine eserini kaleme almıştır. Dolayısıyla Osmanlı Türkçesinin zengin söz varlığından, sanatkârane / müzeyyen üslubun tüm imkânlarından yararlanmak istemesi gayet tabiidir. Veysî, dönemin inşa geleneğini sürdürmeyi tercih ettiği gibi onun zengin mirasına kendi şahsi birikimini de ekleyerek küçük hacimli bu eserde bütün maharetini sergilemiştir. Böylece dile hâkimiyet ve onu kullanmadaki ustalığını, edebiyat, tarih ve kültürdeki müktesebatını bu eser ile göstermeye çalışmıştır. Yine Osmanlı Türkçesinde pek kullanılmayan kelime ve terimleri tercih etmesi ya da kullanımı yaygın sözcüklerin bilinmeyen anlamlarıyla kullanması da bu amaca yöneliktir. Aslında belagete göre fesahati ihlal eden hususlardan biri olan garabet, yani sözlüklere başvurulmadan anlamı bilinmeyen garib kelimelerin kullanılması dönemin sanatlı nesrinde bir maharet ve meziyet kabul edilmiştir. İşte bu tür kelimelerden bazıları: **Zevâmil**: (zâmile'nin çoğul şekli) yük hayvanları. **İhtimâl**: katlanma, sabretme. **Bezbûze**: su kirbasının ağzındaki oluk. **Buhtî**: çift hörgüçlü iri deve. **Tuvâle**: tavla, at ahır. **Hatt**: konma, konaklama, yük indirme. **Velâ-garve**: şaşılmaz, tuhaf değil. **Şağr**: sınır, hudud. **Şağr**: ağız, ön dişler. **Resâtîk**: (rustâk'ın çoğul şekli) çarşılar. **Şenâyâ**: (şeniyyet'in çoğul şekli) ön dişler. **Şabâyâ**: (şabiyye'nin çoğul şekli) kız çocukları. **Akîle**: her şeyin en değerlisi. **Kımem**: (kımmе'nin çoğul

şekli her şeyin üst ucu, tepe, zirve, doruk. **Sâhire**: yeryüzü, ıssız sahra, çöl. **Tezvik**: süsleme, nakışlama. **Kaşaba**: “bâb” da denen sekiz zıra’ (yaklaşık 280 cm) olan bir ölçü birimi. **Me’âkil**: sundurma, kapı saçağı. **Şarım**: idare eden, düzenleyen. **Fundâk**: hesap defteri. Noticede bu metinde kullanılan kelimelerin % 47’si Arapça, % 31’i Farsça kökenli olup % 22’si Türkçedir.⁶ Bu oranların, aslında, o dönemin sanatlı nesrindeki genel eğilimi yansıttığını söylemek mümkündür.

Veysi'nin *Fütûh-ı Mısır* adlı bu eseri yaklaşık 3300 kelimededen oluşmaktadır. Eserde yer alan Türkçe unsurlar; daha az kullanılan “gün, yer, altun, top, el, ay, toz, yüz” gibi isimler; “o, bu, sen, ben” gibi zamirler; nispeten daha sık kullanılan “o, ol, bu” işaret sıfatları ile “bir, iki, yüz, bin, iki bin, dört bin” gibi sayı sıfatları ile fiil ve fiilimsilerdir. Türkçe kelimelerden 250’sini Türkçe fiil ve fiilimsiler oluşturmaktadır. Bunların 182’si birleşik fiillerin yardımcı fiili, 68’i ise yalın ve türemiş fiildir. Birleşik fiillerin yardımcı fiili olarak kullanılanlar arasında *ol-* (102), *bul-* (13), *eyle-* (18), *et-* (43) ve *kıl-* (6) gibi yaygın yardımcı fiiller bulunmaktadır. Yalın ve türetilmiş fiiller arasında ise *aç-*, *süzül-*, *at-*, *sal-*, *tayan-*, *dön-*, *bil-*, *al-*, *uyan-*, *git-* (birer kez), *gel-* (7), *söyle-* (2), *ayıt-* (9), *çek-* (6), *gör-* (6), *var-* (5), *yet-* (14) ve *ur-* (6) gibi çeşitli fiiller yer almaktadır. Bunlardan 80’i (%32) zarf fiil (54), sıfat fiil (21) ve isim fiil (5) olarak; 170’i (%68) çekimli fiil olarak kullanılmıştır. Bu oran, yan cümlelerin temel cümleye fiilimsilerle bağlandığı girişik birleşik cümlelerin daha az tercih edildiğini göstermektedir. Çekimli fiil olarak basit zamanlardan, görülen geçmiş (*iltihâb buldı, itmâm-ı nezr etdüm, pertâb etdiler*), duyulan geçmiş (*yetürmiş, görülmüş*), şimdiki (*muzâ’af olmağdadur*), geniş (*tamâm olur, istişmâm olunur, hâlî olmaz, muzâyâka çekilür, yetirür, müte’ahhid olunur*), istek (*halâş olam, yetüre, gidevüz*), dilek-şart (*olsa, meskük olmasa*), emir (*şart olsun, ma’tûf olmasın*) kipleri kullanılmış. Birleşik zamanlardan ise geniş zaman (*sâkıf olurdı, virür idi, gösterür idi*), istek (*olmayaydı*) kiplerinin hikâyesi ile geniş zamanın şartı (*olursa*) kullanılmıştır.

Yukarıda da belirtildiği üzere Veysi'nin bu eserinde işaret ve sayı sıfatlarından başka Türkçe sıfat kullanılmamıştır. Metinde nispeten az da olsa karşılaşılan Türkçe sıfat tamlamaları şu örneklerde olduğu gibi sadece sıfat fiil grupları ile oluşturulanlardır: “...zulmet-i dâlelet-i küfürle târik olan havâtır-ı muzlime...” (N285a); “...kemîn-i zamîri olan mâdde-i mahabbet-i Mısır...” (N285b); “...âşiyâne-i tâli’inde mevdû’ olan beyza-ı zerrîn-i sa’âdetden...” (N285b); “...tebâdür etdüğü ihsanı...” (N284a); “...Mısır’dan gönderdüğü fethiyye...” (N289b); “...dâhil-i havza-i iğtinâm olacak malda...” (N281a); “...sevdâ-yı ticâret eder bir merd-i der-be-derüm...” (N279b).

Metinde daha çok Farsça kurala göre oluşturulmuş sıfat tamlamaları bulunmaktadır. Bu tamlamaların tamlayan / niteleyen sıfat ögesini Farsça ve Arapça basit ve birleşik sıfatlar (vasf-ı terkibi) oluşturmaktadır. Bu metinde “ma’hûd, ‘âlî, mebzûl, sâbık, zerrîn” gibi basit sıfatlar nadiren kullanılmıştır. Tamlamalarda yer alan sıfatların çoğu, Farsça isim tamlamalarında öğelerin yerleri değiştirilerek (izafet-i maklup) elde edilenleri ile isimden sonra fiil kökü veya fiilimsi getirilerek oluşturulanlardır ki o dönemde sanatlı nesri temsil eden metinlerdeki kullanım sıklığıyla kıyaslanacak olursa bu metinde oldukça sınırlıdır: ef’î-i âhenîn-zebân, zemîn-i behîşt-âyyîn, zemîn-i bereket-mekîn, bârû-yı felek-nîrû, âftâb-ı âteş-tâb, ejder-i âteş-efşân, cây-ı ferağ-bahş-ı dil-güşâ, tîr-i tîz-rev, merd-ı kâr-âzmûde. Ayrıca Farsça sıfat tamlamalarında, “A’râbî-i gârib-i mechûlû’n-neseb, Hândeğ-i ba’idû’l-gâvr, iklîm-i ‘azîmü’ş-şân, endâze-i serî’u’l-întivâ” örneklerinde olduğu gibi tamlananı (muzaf) ism-i meful, sıfat-ı

⁶ Bu oranlar, eserin ilk 300 kelime bölümünde yapılan sayımdan elde edilmiştir. Eserin tamamında yapılacak bir sayımda bu oranın çok değişmeyeceği kanısındayız.

müşebbehe vb. fiilimsilerden oluşan Arapça birleşik sıfatlar da kullanılmıştır. Ancak bunların Veysî'nin üslubunu belirleyecek oranda olmadığını söylemek gerekir.

Eserde, Türkçe zamir olarak “ben”, “baña”, “sen” “saña”, “anlar”, “aña” şekilleriyle kişi zamirlerinin 20, “bu” işaret zamirinin 5, “biri, kimse, herkes” belirsizlik zamirlerin 10, “kendi” dönüşlülük zamirinin ise 2 defa kullanıldığı görülür. Bu tarz kullanımın, Veysî'e özgü olmadığı, döneminde revaçta olan sanatkârane üsluba ait bir özellik olduğu söylenebilir.

Zarf olarak “böyle, öyle, kaç, girü, birle, üzre” vb. sınırlı sayıda kelime kullanılmıştır. Bunların dışında şu örneklerde olduğu gibi zarf fiil ekleriyle türetilen yapılar daha sık görülür: “*Giderken cān-ı şemmāsa hārāret-i ‘aş müstevlî oldı.*” (N278b), “...germî-i riyāh-ı rediyye mütezāyit *oldukça*...” (N278b), “...ifrāğ-ı zülāl-ı hāyāt *edicek*...” (N279a), “...vaz‘-ı medāyin rüsüm *olalı*...” (N282a), “Devlet-i dünyā bî-naşīb-i devam u hülüd *olmağla*...” (N285b).

Sanatlı nesrin en karakteristik özelliği ise isim ve sıfat tamlamalarıdır. Veysî'nin bu eserinde üç dilin kurallarına göre oluşturulmuş tamlamalar bulunmaktadır. O, özellikle Farsça yapılı tamlamaları tercih eder, zaman zaman Arapça ve Türkçe tamlamalar hatta içinde tümleç, sıfat tamlaması barındıran girişik tamlamalar da kullanır. Çoğunlukla, “*‘inān-ı ‘azîmet-i ‘askerüñ semt-i inşirāfa ma‘tūf olması*” (N288a), “*Mısr’uñ āb u havası*” (N281a), “*‘Amr’uñ medîne-i İskenderiye’ye duhūlî*” (N282b), “*şemmāsuñ hareket-i zebān-ı muhterikî*” (N279a) örneklerinde olduğu gibi Türkçe tamlamaların bir ya da her iki ögesini Farsça tamlamalar oluşturur. Arapça, Farsça isim ve sıfat tamlamalarının iç içe girdiği zincirleme tamlamalar (tetabu-ı izafet) sık olmasa da belli oranda rastlanan unsurlardır. Belagat ilmine göre fesahati ihlal eden zincirleme tamlamalar (tetabu-ı izafet), Veysî'nin bu metninde daha çok estetik unsur olarak karşımıza çıkar: “*..ğazanfer-i ejdehā-gîr-i zāt-ı behbūd.*” (N279b), “*..‘acāyib-i ebniye-i fılsimāt-ı bedî‘atü’s-simāt-ı İskenderiye.*” (N280a), “*..pāye-i pāyîn-i süllem-i irtikā.*” (N281b), “*..teferrüc-i ziyet-sarāy-ı ‘ālem-i mişāl.*” (N282b). Bu tamlamalar sahiplik (*ķalem-i münşî*), aitlik (*şafha-ı arz*), belirlilik (*ğuzāt-ı İslām*), benzerlik (*gül-deste-i maķāl*) bildirme gibi çeşitli işlevlerle metinde yer alır. Özellikle yer, zaman, nesne, olay ve olguların tasvirinde benzetme işlevindeki tamlamalar öne çıkar. Sözelimi, gece olup karanlığın her tarafı bürüdüğü ifade edilirken şöyle denir: “*..‘ayyār-ı şeb-rev-i şeb pāsbān-ı şehristān-ı penç-küşe-i havāssa işmām-ı dārū-yı gaflet edüp halvetiyān-ı serāçe-i hāka cilbāb-ı h‘āb çekdükte, ya‘nî direfş-efrāz-ı ceşş-i Habeş livā-yı benefşî-naķş-ı şebî kal‘a-ı zümürrüd-reng-i āsmāna dikdükte.*” (N287b). Bu ibarede sekiz tamlama bulunmaktadır. Sırasıyla; gece karanlıklarda dolaşan serseriye, beş duyu gece bekçisine, gaflet uyku ilacına, dünya saraya, uyku örtüye, karanlık Habeş ordusunun bayraktarına, gece mor renkli sancağa, gökyüzü mavi bir kaleye benzetilmiştir. Bu metnin kahir ekseriyetinin bu tür teşbih ve istiare anlamını ifade eden tamlamalardan oluştuğunu söylemek mümkündür.

3.2. Sözdizimi:

Klasik Türk nesrinde üslup tür ve işlevine göre şekillenir, üslup da cümle yapılarını belirler. *Fütûh-ı Mısır*’da Türkçe cümle yapılarının neredeyse tamamını görmek mümkündür. Yapısına göre basit ve birleşik cümleler, yüklemine göre isim ve fiil cümleleri, anlamlarına göre olumlu-olumsuz ve soru cümleleri en güzel örnekleriyle bu metinde yer alır. Metin 96 cümleden oluşmaktadır. Bu cümlelerin 89’u birleşik, 7’si basit yapıdadır. Birleşik cümlelerin 55’i

ki'li, 29'u girişik, 2'si şartlı, 4'ü ise iç içe birleşik cümledir. Ki'li cümlelerden birden fazla ki'li yapı barındıranları da bulunmaktadır. Bunların 40'ı, “İskenderiye 'ye giderseñ saña iki biñ altun **ki iki diyetdür**, teslim eyleyem.” (N280a) örneğinde olduğu gibi ki'den sonra gelen yan cümlecik, ki'den önceki isim ögesini niteleme ya da açıklama işlevini görür. Bunlardan 29'u ise genellikle nesne veya zarf görevindeki yan cümleyi, kendisinden önceki temel cümleye bağlama işlevine sahiptir. Şu örneklerde olduğu gibi bu yapılarda ki'den önce fiil unsuru yer almaktadır: “*Kendime nezr etmiş idüm **ki bu şehride bir ay mülâzemet-i kenise kıilup seyâhat-ı ru'ûs-ı cibâl edem. Hâlâ itmâm-ı nezr etdüm, isterüm **ki vatan-ı me'lûfa gidem.*****” (N280a). Metinde “ki” bağlacının yanı sıra, hem “ve, amma, zira, yani, hem... hem, kah... kah” vb. bağlaçlar ile biri birine bağlanan hem de zarf-fiil, sıfat-fiil ve isim-fiil öbekleriyle genişleyen birleşik yapılar çoğunluktadır. Metnin tamamında 93 zarf fiil, 21 sıfat fiil, 4 isim fiil öbeği ile 18 şart öbeği bulunmaktadır. Bütün cümleleri incelemek bu makalenin sınırlarını aşacağından burada sadece birer örnek ile yetinilecektir:

“*Meger taraf-ı merkad-i şemmâsda bir şu' bân-ı ejdehâ-nişân küşe-gîr idi.*” (N279a)

“*Şikâf-ı zemînden ser **ber-keşide olup** hürmen-i vücûd-ı şemmâsa bün-i dendândan **âteş salmadın** ‘Amr-ı dilâver bün-i güşdan aña bir hadeng-i ejdehâ-düz pertâb etdi **ki** hadeng ü şu' bân tîr ü kemân şekline girdi, **ya'nî** ef'î-i âhenîn-zebân-ı tîrden ol ejder-i âteş-efşân cân verdi.*” (N279a).

“*Giderken cân-ı şemmâsa harâret-i ‘aş müstevlî oldı.*” (N278b).

“*‘Amr ayıtdı, fityân-ı Kureyş'den sevdâ-yı ticâret eder bir merd-i der-be-derüm.*” (N279b).

“*Nâ-câr seyyâle-i şabr u ihtimâli havâle-i âteşdân-ı ızîrâb etmek ister idi, **ammâ** fâ'idemend olmaz idi.*” (N278b- N279a).

“*Hâlâ senden recâ ederim **ki** bu diyâra gelmege bâ' iş nedür, beyân eylesin **ve** hulâşa-ı mâ-fi'l-fu'âdi söyleyesin.*” (N279b).

“*Şammâs ayıtdı, ey fetâ, kavm ü kabîleñüzde diyet-i katil-i merdüm ne miqdârdur?*” (N280a).

“*Handek-i ba'idü'l-gavrı şöyle ‘amîk idi **ki** mellâh-ı zer-keştî-i deryâ-yı felek **ki** âfitâbdur, aña lenger-i zerrîn-resen-i şu'â' **şalsa** pâyân-ı dereke-i ülâsına **yetmeyüp** mu'allaq kalurdi.*” (N282a).

“*Şemşîr-i hün-rîz her ne kadar tîz **ise** keşret-i dîrâb-ı rîkâbdan rahne-i fülül bulur.*” (N286b).

Görüldüğü gibi, Veysî eserinde Farsça kaynaklı ki'li yapılar da dâhil Türkçe sözdiziminin tüm imkânlarından yararlanmıştı. Anlatıya dayalı bir metin olduğundan fiil cümleleri ve fiilimsi öbekleriyle anlatım kapasitesi genişleyen uzun cümleler yazarın en çok tercih ettiği yapılardır. Metnin Türk dili açısından en önemli özelliği Türkçe dilbilgisi kurallarına göre oluşturulmuş, yapısal bozukluklardan arı, sağlam sözdizimine sahip olmasıdır.

3.3. Edebî Sanatlar:

Münşiyane metinlerin en bariz hususiyeti birtakım söz ve anlam sanatlarıyla bezenmiş olmalarıdır. Bu sanatlardan da **seci** en öne çıkarılabilir. Secilerin oluşturduğu ahenk mensur metni nazma yaklaştırırken teşbih, istiare, mecaz vb. anlam sanatları da o metne şiirsellik katar. 17. yüzyılda inşa sanatını zirveye taşıyan Veysî, yazı hayatının ilk ürünlerinden olan bu eserinde söz ve anlam sanatlarını büyük bir yetkinlikle kullanmıştır. Ancak bu metni bütün

sanatları bakımından incelemek bu çalışmanın amaç ve kapsamını aşacağından her birine örnekler vermekle yetinilecektir.

Secî: Veysî her cümlede olmasa da sık sık başvurduğu secileri tasannu ve tekellüften uzak, sözün doğal seyri içinde kullanmayı tercih eder. Secinin hemen hemen her çeşidine bu metinde rastlamak mümkündür:

Secî-i mütevâzi: “Fâtîha-i *kitâbdan* hâtime-i *hîtâba* varınca okudu.” (N288b).

Secî-i mutarraf: “... ben hâlâ bu yerde bir merd-i der-be-*derüm*, ya[‘] nî bî-sîm ü *zerüm*.” (N280a), “Şemşîr-i hün-*rîz* her ne kadar *tîz* ise ...” (N286b), “... ‘atfa-ı inşîrâfa ‘atf-ı licâm-ı ihtimâm *edevüz* ve ... kılıcımız tayandığı yere dek *gidevüz*.” (N288b-N289a).

Secî-i murassa: “tañtana-ı *şehr ü rāh* ve kevkembe-i *bār ü büngāh* görülmüş degül idi.” (N282a), “... ārayîş-i *der ü dîvārî* ta[‘] ne-i sipîhr-i *zer-nigār* ve pîrāye-i *şehr ü bāzārî* revnak-şiken-i bağ u *bahār* etdiklerinden ...” (N282b), “... dest-i *himmetleri şel* ve dîde-i *minnetleri aḥvel* iken ...” (N284b).

Cinâs-ı tam: “..hîtam-ı ‘aşr-ı evvel-i şehrde *sağr-ı* İskenderiye’ye vâşıl oldılar; ‘Amr gördi ki bir ma[‘] müre-i cennet-*āsā* *sağr-ı* mübtessim-i milāḥ gibi dil-güşā ..” (N281b).

Cinâs-ı muharref: “Bu sebebden ‘Amr-ı ‘Āşî’nün *habb-ı ḥubb-ı* arz-ı Mısır zemîn-i hâtırında *tarḥ-ı sünbüle-i* maḥabbet etmiş idi.” (N285a).

Cinâs-ı muharref-i nakıs: “Eger *buḥtî-i* gerdem-keş-i *baht* reh-ber-i muvâfaḫat olursa ..” (N279b).

İştikâk: “*ḥuṭûṭ-ı* tarîḫ u *ḥıttā* ve *tarḥ-ı ḥıttāṭ-ı* emâkin-i *muḥtatta*” (N282a).

Akis: “Eger *sevād-ı a‘zam-ı* Mısır *a‘zam-ı sevād-ı* ‘âlem olmayaydı...” (N281a).

Tensîkû’s-sıfât: “... ḫalîfetu’r-resûl es-seyfu’l-meslûl şâhibu’d-dirre muḫâtilu’l-kefere mîzānu’l-‘adl ‘aduvvu’l-hezl emînu’s-sırr-ı ümmü’l-kitâb emîrû’l-mü’minîn ‘Ömer bin el-Ḥaṭṭâb ...” (N285b).

İktibâs, Tazmin, İrâd-ı Mesel: Müellif bilgi ve birikimini sergileme, muhatabı ikna etme ve duygulandırma, söze güzellik katma vb. amaçlarla yeri geldikçe ayet ve hadislerden (iktibas), şiirlerden (tazmin) ve darbimesellerden (îrâd-ı mesel) alıntı yapmayı ihmal etmez. Bu metinde altı ayet, iki hadis, bir darbimesel ve 33 Arapça, Farsça ve Türkçe manzume parçası bulunmaktadır. Arapça beyitlerden altısı Ka’b b. Züheyr’e, birer beyit de Hz. Ali, Tâcû’l-mülûk, Sa’d b. Nâşib ve Tuğrâî’ye aittir. Ayrıca şairi tespit edilmeyen Arapça bir dördlük de bulunmaktadır. Metinde yer alan Farsça manzumelerden bir dördlük Firdevsî’nin, üç beyit Selmân-ı Sâvecî’nin, birer beyit Mevlana ve Kasım Gûnâbâdî’nin, bir mısra Enverî’nindir. Bunlardan başka üçü ikişer beyitlik mesnevi parçası ile müstakil yedi beyit ve bir mısraın kime ait olduğu tespit edilememiştir. Türkçe olarak şairi bilinmeyen üçer beyitlik iki kaside parçası ile biri Bâkî’nin olmak üzere altı bağımsız beyit bulunmaktadır. Alıntılanan unsur aşağıdaki örneklerde olduğu gibi bazen cümlenin sonuna yerleştirilirken bazen de cümlenin bir ögesi olarak metne dâhil edilir:

“Evlâ budur ki cādde-i aḫl-ı merâma cerr-i kaṭâr-ı sûtür olma. *Tā key sūḫen ez-sūḫen rubāyîm /Hem mā ser-i kıṣṣa-ı ḫod āyîm.*” (N285a).

“Şemmâs uyandı gördi ki bir ‘azîm mâr nice mâr, *Mârî ki peleng-i çerh-ı gerdân / Ez-heybet-i ü hemîşe lertzân* âğişte-i hûn-ı demâr olmuş.” (N279b).

“Ġâfiller andan ki hâzret-i mâlikü'l-mülki ‘ale'l-ıtlâkuñ celle şânühü ekâlîd-ı mekâlîd-ı *‘İnne’l-arze li’llâhi yûrişuhâ men yeşâ’ min ‘ibâdihî*” dest-i kudretine müsellemdir.” (N283b).

Telmîh: “Belâ-yı ‘azîm budur ki dem-i şumar-ı dirhem-i keremde dest-i himmetleri şel ve dîde-i minnetleri aḫvel iken ve mübâ‘ adet-i dest ü ceybleri mesâfe-i şark u ğarbdan aḫvel iken lâf-ı civan-merdî vü mürü‘et ursalar semâhat u ni‘am-ı **Ma‘n** ve mekârim-i **Bermekiyeyi** maḫz-ı buḫl sayarlar.” (N284b), “... raşîf-i sedd-i İslâm olan ğuzât-ı ‘**Anter**-salâbet enbüh-i **seyl-i ‘Arim**-i ‘asker-i beḫâriķeden sülme-i inhizâm bula.” (N286a).

Teşbih: Sanatlı metinlerde anlam sanatlarından en çok kullanılanı kuşkusuz teşbihtir. Teşbih ve teşbih zemininde oluşturulan sanatlar metne çağrışım ve duygu değeri katar, düzyazıyı sanatlı bir edebi metin düzeyine çıkarır. Münşiyane metinlerin tamamında olduğu gibi bu eserde de somutlaştırma ve çağrışımlar ile güzel tahayyüller, çekici tasavvurlar oluşturma görevi büyük ölçüde benzetmelere yüklenmiştir. Bu benzetmelerin çoğunluğunu benzetme yönü (vech-i şebeh) ile benzetme aracı (edat-ı teşbih) bulunmayan teşbih-i belîğler oluşturmaktadır. Teşbih-i belîğlerin neredeyse tamamı metin içinde Farsça isim tamlamaları şeklinde görülür.

Tamlamalar ile oluşturulan bazı teşbih-i belîğlerde somut olan somut olana benzetilmiştir: **kânûn-ı mi‘de-i şemmâs:** *rahîbin mide ocağı, çeşme-i âftâb-ı âteş-tâb: ateş saçan güneş pınarı* (N278b), **ef‘i-i âhenin-zebân-ı tîr:** *demir dilli ok kobrası* (N279a), “**şecere-i kerîmü’l-menbit-i vücûd:** *asil kökenli vücut ağacı* (N279b), **edhem-i çarḫ:** *karayağız gökyüzü atı, meydân-ı nîl-gün-ı âsmân:* *mavi gökyüzü meydanı, na‘l-ı hilal:* *hilal nalı/ nal şeklindeki hilal, evrâķ-ı leyl ü nehâr:* *gece ve gündüz yaprakları* (N280a), **lenger-i zerrîn-resen-i şu‘â‘:** *altın sırmalı ışık çapası* (N282a).

Bunlardan bir kısmında ise soyut olan somut olana benzetilmiştir: **âteş-i ‘atş:** *susuzluk ateşi* (N278b), **seyyâle-i şabr u ihtimal:** *sabır ve tahammül seli, zülâl-ı hayât:* *hayat pınarı, ğişâve-i h‘âb:* *uyku örtüsü* (N279a), **ser-çeşme-i fütüvvet:** *mertlik pınarı, ğâbe-i şecâ‘at:* *cesaret ormanı, ‘câm-ı hayât:* *hayat kadehi, ḫürmen-i cân:* *can harmanı, çeşme-i luḫf:* *lütuf çeşmesi, zülâl-ı hayât:* *tatlı, berrak hayat suyu* (N279b), **ķâfile-i selamet:** *selamet kafilesi, gül-deste-i maķâl:* *söz güldestesi* (N280b).

Metinde yer alan tamlamaların kahir ekseriyeti teşbih-i belîğ türündendir, ancak sık olmasa da diğer benzetme türlerine de rastlanmaktadır:

Teşbih-i mufassal: “.. ḫadeng ü şu‘bân tîr ü kemân şekline girdi.” (N279a). (*Ok ile vurulan yılan, kirisine ok geçirilmiş yaya döndü*), “Amr gördi ki bir **ma‘müre-i cennet-âsâ** saġr-ı mübtessim-i milâḫ gibi dil-ġüşâ, tenâsüb-i resâtiķ-ı ‘âmiresi intizâm-ı şenâyâ-yı mebâsim-i şabâyâ gibi mütelâşıķu’l-erkân ve şevâhiķ-ı ķıbâb-ı şâmiḫe-i ‘âliyesi ‘amâyim-i erbâb-ı ḫamâkat u cehl gibi ķubbe-i âsmâna tev‘emân ...” (N281b) (*Amr gördü ki cennet gibi bir şehir, gülümseyen güzellerin dişleri gibi gönül açıcı; bakımlı, mamur çarşılarının uyumu mütebessim kızların dişlerinin intizamı gibi bir birine bitişik; yüksek ve yüce kubbelerinin tepesi cahil ve ahmakların kavukları gibi gök kubbeye eşittir*).

Teşâbüh: “**Bezbüze-i ķırba-ı âbdâr** ki ḫîn-i ‘atş u ıztırâbda **mu‘âdil-i la‘l-ı yârdur**.” (N279a) (*Şiddetli susuzluk vaktinde kırbanın ağzı sevgilinin dudagina eşdeğerdir*).

İstiare-i mekniyye: “mir’ât-ı nâşiye-i kelim” (sözün alın aynası, “kelam”ın benzetildiği insan değil de onun alını söylenmiş), “büy-ı dil-cüy-ı incâz-ı va’d” (vadini yerine getirmenin çekici kokusu, “vadini yerine getirme”nin benzetildiği misk ve amber yerine kokusu söylenmiş.) (N280b), “âteşdân-ı ızırâb” (ıstırap ocağı, “ızırab”ın müşebbehün bihi olan ateş değil de onunla ilintili olan ocak, mangal söylenmiş.) (N279a).

İstiare-i musarraha: “mellâh-ı zer-keştî-i deryâ-yı felek” (N282a) (Gök denizindeki altın gemili kaptan/güneş).

Bu metinde yer alan sanatlar elbette bunlardan ibaret değildir. Bunlar sadece ilk bakışta nazara ilişenlerden birkaç örnektir. Daha ayrıntılı bir çalışma bu makalenin hacmini aşacak sayıda pek çok sanatın varlığını ortaya koyabilir. Görüldüğü gibi tarihi bir olayı iletme amacıyla yani göndergesel işlevde kurulmuş olan metne söz ve anlam sanatlarıyla sanat /şiiriyet işlevi de yüklenmiştir. Dolayısıyla bu tür sanatlı mensur metinler yalnızca bilgi verme amacını taşımazlar, aynı zamanda estetik haz uyandırma işlevine de sahiptirler.

4. Fütûh-ı Mısır (Tenkitli Metin)

[N278b] ‘Amr İbnü’l-‘Âş hazretlerinin zamân-ı cähiliyetde ticâret ile Beytü’l-mağdis’e varup şemâmise-i Rûmdan [bir] şemmâs ile mâ-beynlerinde olan vaqâyi’ zımnında bir cüz’ miqdârî târih-i fütûh-ı Mısır’ı tarz-ı belîğ üze merhûm Veysi Efendi tahrîr ü beyân eyledügidür.⁷

[S102b] Tevârîh-dân-ı sûtüde-raqam re’isü’l-hikem İbnü Abdi’l-hakem rivâyet eder ki zamân-ı fetret-i cähiliyetde ‘Amr İbnü’l-‘Âş hem-râh-ı kâfile-i Kureys olup ticâret-i Beytü’l-mağdis’e ‘azîmet etmiş idi. Mer’â-yı şahrâ-yı Beytü’l-mağdis merba’-ı zevâmil-i nüzûl olduğda meger şemâmise-i Rûm’dan biri bu’k’a-i mu’tahhara-i mu’kaddes-i Mağdis’e âyinleri üze ‘ibâdete gelüp iktizâ-yı dâ’iye-i ruhbânî ile seyâhat-ı şevâhiq-ı cibâl etmiş idi. Giderken cân-ı şemmâs⁸ harâret-i ‘atş müstevlî oldu. Şiddet-i harr-ı beriyye ve germî-i riyâh-ı rediyye mütezâyid olduğca kânûn-ı mi’de-i şemmâsdan âteş-i ‘atş iltihâb buldı. Galebe-i teşnegiden her çend ki cüst ü cüy-ı cüy ederdi, çeşme-i âftâb-ı âteş-tâbdan özge nesne bulmazıdı. Nâ-çar seyyâle-i şabr u ihtimâli⁹ havâle-i [N279a] âteşdân-ı ızırâb etmek ister idi, ammâ¹⁰ fâ’idemend olmaz idi. Meger ol gün nevbet-i ra’y-ı ibil ‘Amr’e gelüp ol vâdilere tahrîk-i tâziyâne-i sev’k-ı cimâl etmiş idi. İttifâken reh-i ‘ubûr-ı şemmâs merâh-ı ‘Amr’e yetüp ‘Amr dağı şemmâsuñ hareket-i zebân-ı muhterikinden istiğâse-i âh li’l-‘atş¹¹ ihsâs edüp zamîme-i nevâle kılduğı inâ’-ı mâ’ı dest-i şemmâsa teslim eyledi. Bezbüze-i kırba-ı âbdâr ki hîn-i ‘atş u ızırâbda mu’âdil-i la’l-ı yârdur, mecârî-i ‘urûk-ı şemmâsa ifrâğ-ı zülâl-ı hayât edicek muqtezâ-yı ruṭubet ki ârâm u istirâhatdür, galebe edüp dîdesine gışâve-i h’âb çekildi. Meger taraf-ı merḳad-i şemmâsda bir şu’bân-ı ejdehâ-nişân küşe-gîr idi. Şikâf-ı zemînden ser ber-keşide olup hırmen-i vücûd-ı şemmâsa bün-i dendândan âteş şalmadın ‘Amr-ı dilâver bün-i güşdan aña bir ḳadeng-i ejdehâ-düz pertâb etdi ki ḳadeng ü şu’bân¹² tîr ü kemân şekline girdi, ya’ nî ef’î-i âhenîn-zebân-ı tîrden ol ejder-i âteş-efşân cân verdi. Şemmâs uyandı gördi ki bir ‘azîm mâr nice mâr, **Nazm:** *Mârî ki peleng-i çerḳ-ı gerdân / Ez-*

⁷ ‘Amr İbnü’l-‘Âş hazretlerinin zamân-ı cähiliyetde ticâret ile Beytü’l-mağdis’e varup şemâmise-i Rûmdan [bir] şemmâs ile mâ-beynlerinde olan vaqâyi’ zımnında bir cüz’ miqdârî târih-i fütûh-ı Mısır’ı tarz-ı belîğ üze merhûm Veysi Efendi tahrîr ü beyân eyledügidür.: -S

⁸ şemmâsa: ḳammâsa S

⁹ ihtimâli: ihtiyâli D

¹⁰ Ammâ: Fe-ammâ S

¹¹ âh li’l-‘atş: âh el-‘atş N

¹² ü şu’bân: -S

heybet-i ü hemîşe lertzân¹³ [S103a-N279b] âğişte-i hün-ı demâr olmış. ‘Amr’dan istiḥbâr-ı ḥâl¹⁴ edüp vâkıf-ı mâ-cerâ olıcaḡ bu resme dehân-ı niyâz açdı ki ey fetâ-yı ‘Arab v’ey şâhibu’l-cîre¹⁵ ve’l-ḥaseb şecere-i kerîmü’l-menbit-i vücûduñ ne ser-çeşme-i fütüvvetden iktisâb-ı âb u tâb kılmışdur ve ğazanfer-i ejdehâ-gîr¹⁶-i zât-ı behbûduñ ḡanġı ğâbe-i şecâ‘ atde perveriş bulmışdur ki dest-i kerîm-i yem-‘aḡâñdan baña bir ânda iki kerre câm-ı ḡayât bahş olındı. Biri bu ki âteş-i ‘aḡş ḡürmen-i câna yetmiş idi saḡḡâ-yı ser-çeşme-i luḡfuñ beni sîr-âb-ı zülâl-ı ḡayât kıldı. Biri daḡı cân-ı nâ-tüvân tu‘ me-i ejder-i fenâ olur iken şest-i bâzû-yı himmetinden emân-ı beḡâ buldı. Ḥâlâ senden recâ ederim ki bu diyâra gelmege bâ‘ iş nedür, beyân eylesesin ve ḡulâşa-ı mâ-fi’l-fu’âdı söyleyesin. ‘Amr ayıtdı fityân-ı Ḳureyş’den sevdâ-yı ticâret eder bir merd-i der-be-derüm ve naḡd-ı bereket rehîn-i ḡâfile-i ḡareketdür, derler. Ben daḡı bir ḡâlib-i rızḡ-ı muḡadderüm. **Nazm:** *Rızḡı teşettet fi’l-bilâd ke-enne-mâ / Es‘â li-cem‘i şetâtihi ve eḡūfu // Fe-ke-enneni ḡalemün bi-enmüli kâtibi / Fe-ke-enne rızḡı fi’l-bilâdi ḡurūfu*¹⁷ Ḥâlâ ḡaḡâr-ı temellükümde¹⁸ iki ba‘ irüm vardır. Eger buḡti-i gerden-keş-i baḡt reh-ber-i muvâfaḡat olursa isterüm ki tuvâle[N280a]-i temlike bir ba‘ ir daḡı ilḡâḡ edüp fi’l-cümle bâr-ı şıḡlet-i faḡrdan ḡalâş olam. Şammâs ayıtdı, ey fetâ, ḡavm ü ḡabileñüzde diyet-i ḡatîl-i merdüm ne miḡdârdur? ‘Amr ayıtdı behîmden yüz şütür, naḡddan biñ dînârdur. Şemmâs niyâz-ı ğarîbâne kıldı ki ey fetâ, ben ḡâlâ bu yerde bir merd¹⁹-i der-be-derüm, ya‘ nî bî-sîm ü zerüm. Vaḡanum iḡlîm-i Mısır’da medîne-i İskenderiye’dür. Kendime²⁰ nezr etmiş idüm ki bu şehrdede bir ay mülâzemet-i kenîse ḡılıp seyâḡat-ı ru’üs-ı cibâl edem. Ḥâlâ itmâm-ı nezr etdüm, isterem ki vaḡan-ı me’lûfa gidem. Ey fetâ-yı zî-ḡaseb ve zimmetü’l-‘Arab eger baña muvâfaḡat ederseñ, ya‘ nî benümle İskenderiye’ye giderseñ saña iki biñ altun ki iki diyetdür, teslim eyleyem. ‘Amr ayıtdı, ḡül-ı mesâfe-i zehâb u iyâb-ı İskenderiye endâze-i serî’u’l-intivâ-i leyl ü nehârdan kaç kezde tamâm olur? Şemmâs ayıtdı, edhem-i ḡarḡ-ı keḡ-refḡâr meydân-ı nîlgün-ı âsmânda bir kerre na‘ l-ı hilâli endâhte ḡılınca hem İskenderiye’ye varılır hem birkaç gün ‘acâyib-i ebniye-i ḡılsımât-ı [S103b] bedî‘atü’s-simât-ı İskenderiye ki ta‘ rifinde vaşşâf-ı ‘azbu’l-lisân²¹-ı zamân cerîde-i dü-reng-i evrâḡ-ı leyl ü nehâra şebt-i lâ ‘aynün ra’et²² kılmışdur, ‘arza-i dîde-i i‘tibâr kılinur [N280b] hem meşḡub-ı ḡâfile-i selâmet olup girü bu maḡalle vuşul bulunur. Miyânemüzde daḡı ‘uḡud-ı mevâşıḡ-ı ‘uhüd bu şarḡla ma‘ ḡud olsun ki teveccüh-i da‘vetde âfât-ı ḡarîk u ta‘ arruz-ı refîḡ-ı ḡayr-ı şefîḡa himmet-i ḡirâsetüm viḡâyetü’l-ḡıfz-ı emân eyleyem. ‘Amr ayıtdı, ey şemmâs, egerḡi mir’ât-ı nâşîye-i kelâmuñda şüret-i şadâḡat-i ḡâl görinür ve ḡül-deste-i maḡâlününden büy-ı dil-cüy-ı incâz-ı va‘ d istişmâm olunur. **Nazm:** *Der-dil eger mîhr ü eger kîne est / Nîst nihân dil be-dil âyîne est.*²³ Ammâ saña mütâba‘at be-her ḡâl müşâvere-i rüfeḡâ-yı ḡarîḡüme bâz-bestedür. Zirâ her maşḡaḡatüñ ki girih-i rişte-i şurü’na dendâne-i şîn-i ve şavirhüm fi’l-emr²⁴ ile inḡilâl yetmiye ser-encâm-ı kâr ‘uḡde-i ta‘azzurdan ḡâlî olmaz ve her naḡd-ı ‘amel ki mesbük-ı ḡâlib-ı ‘azîmet ola eger sikke-i şürâ-yı ârâ ile

¹³ Öyle bir yılan ki dönen göğün kapları (güneş) onun heybetinden daima titrer. (Şairi tespit edilemedi.)

¹⁴ -ı ḡâl: -N

¹⁵ şâhibu’l-cîre: şâhibu’l-ḡurre N

¹⁶ ğazanfer-i ejdehâ-gîr: ğazanfer-gîr-i ejdehâ N

¹⁷ Rızḡım daḡılmış çeşitli beldelelere; ben de koşuşturmadayım onu toplamak için bir yere. Ben kalem gibiyim kâtibin parmaklarında; rızḡım ise harfler gibidir daḡılmış satırlarında. (Şairi tespit edilemedi.)

¹⁸ Ḳaḡâr :-N; -ı temellükümde: temellükde S

¹⁹ merd: merdüm N

²⁰ Kendüme: -N

²¹ ‘azbu’l-lisân: ‘azbu’l-beyân N

²² ..hiçbir göz görmemiş... (Ez-Zebîdî, 1984: 412)

²³ Gönülde ister sevgi ister kin olsun gizlenemez, çünkü gönül gönle aynadır. (Şairi tespit edilemedi.)

²⁴ İşlerinde onlara danış. Al-i İmran 3/159.

meskük olmasa nazar-ı nâkîdân-ı ülu'l-ebşârda²⁵ revâc-ı nüfûz bulmaz deyüp cânib-i aşhâbına 'azîmet eyledi. Ve şüret-i mâ-cerâ zımında mevâ'id-i şemmâsı söyledi ve yârânuyla bu resme şedd-i nişâk-ı mîşâk kıldı ki eger zerger²⁶-i çâbü-k-dest-i gerdün zer-sebîke-i hilâl-i âsümânî hâdeka-ı zer-küb-ı [N281a] âftâb ile bir kerre levh-i müdevver-büd eyleyüp girü sebîke-i hilâl²⁷ eyleyince baña tavaşkuf olunur ise ve mü'âneset-i tarîkum için biriñüz murâfaqatuma ta'yîn kılınursa hizâne-i gaybdan dâhil-i havza-i iğtinâm olacak mâlda benümle cümleñüz miyânesinde muşâtarâ şart olsun, deyüp aşhâb-ı 'Amr dañı istişvâb-ı maķâl edicek rüfeķâdan biri hem-râh-ı 'Amr olup şavb-ı hıttâ-ı Mışır'a 'atf-ı 'inân-ı 'azîmet etdiler. 'Amr'a zemîn-i behîşt-âyîn-i Mışır'uñ âb u havâsı ve bâğ u fezâsı gâyet hoş gelüp menâzil ü meţârihden her maħalle ki haţt-ı humûl-ı nüzûl eder idi, zemzeme-i zebân-ı taħşîn²⁸ çeküp der idi; **Nazm:** *Ey kıble-i sa'âdet ü v'ey Ka'be-i şafâ / Cây-ı hoşî vü nîst nazîr-ı tu hîç câ // Der-sâha-ı tu micmere-gerdân buved şimal / Der-ravza-ı tu mirvaħa-cunbân buved şabâ // Dârü's-selâm-râ be-vucûd-ı tu iftîhâr / Zâtu'l-'imâd-râ be-riyâz-ı tu ilticâ*²⁹ Velâ-ğarve eger sevâd-ı a'zam-ı Mışır a'zam-ı sevâd-ı 'âlem olmayaydı Qur'an-ı 'Azîmü's-şân'da memdüh-ı hażret-i Rabbü'l-'âlemîn olmaz idi ki "Fe-eħracnâhüm min cennâtin ve 'uyûnin ve künûzin ve maķâmin kerîm"³⁰ ve eger eşref-i³¹ kadîm-i zemîn zemîn-i bereket-[S104a]mekîn-i Mışır [N281b] olmayaydı bu şeref u 'izzeti bulmaz idi ki "ilâ-rabvetin zâti kararın ve ma'in"³² raca'nâ ilâ-mâ künna fihi, hitâm-ı 'aşr-ı evvel-i şehrd e şağr-ı İskenderiye'ye vâşıl oldılar. 'Amr gördi ki bir ma'müre-i cennet-âsâ şağr-ı mübtesim-i milâh gibi dil-güşâ, tenâsüb³³-i resâtîķ-ı 'âmiresi intizâm-ı şenâyâ-yı mebasim-i şabâyâ gibi mütelâşîķu'l-erkân ve şevâhiķ-ı kıbâb-ı şâmiħe-i 'âliyesi 'amâyim-i erbâb-ı hamâkat u cehl gibi ķubbe-i âsmâna tev'emân nice tev'emân her biri ķalîb-ı ķubbe-i âsmân, **Nazm:** *Be-girdeş kuned nesr-i tã'ir tavâf / Çü simurg pîrâmen-i küh-ı ķâf*³⁴ ķal'a-ı şemmâsiye bir nev'e tarħ-ı hendese-i istiħkâm salınmış ki sedd-i dervâze-i sipîhr-endâze kılındıķca mühendis-i 'aķl-ı 'aķîle-cüy maķâm-ı taħşîn-i şinâ' atde "ve hiye ke'l-ħalkatî'l-müfrağatî lâ-yüdrâ eyne tarafâhâ"³⁵ şîğasın halkâ-i dest-i endîşe kılurdi ve ķimem-i bârü-yı felek-nîrûsı bir mertebe bülend idi ki tîr-i tîz-rev-i nazar pây-e-i pâyîn-i süllem-i irtîķâsına³⁶ yetmedin sâķîķ olurdu. **Nazm:** *Züħal kerde der-ħâk-rîzeş nigâh / Zi-hürşideş üftâde ez-ser külâh*³⁷ Hâdeķ-i ba'idü'l-ğavrı şöyle 'amîķ idi ki mellâh-ı zer-keştî-i deryâ-yı felek ki âfitâbdur, aña lenger-i zerrîn-resen-i [N282a] şu'â' şalsa pâyân-ı dereke-i ülâsına yetmeyüp

²⁵ ülu'l-ebşârda: ülu'l-i' tibârda N

²⁶ zerger: zer N

²⁷ -i âsümânî hâdeka-ı zer-küb-ı âftâb ile bir kerre levh-i müdevver-büd eyleyüp girü sebîke-i hilâl: -S

²⁸ zebân-ı taħşîn: taħşîn-i zebân S

²⁹ *Ey mutluluğun kıblesi, ey huzurun Kâbe'si! Güzel bir yersin ve senin benzerin olacak bir yer yoktur. Senin meydanlarında kuzey rüzgârları güneyin sıcak ocağını tüttürmede; senin bahçelerinde tanyeli yelpaze sallamada. Esenlik yurdu [cennet] seninle iftihar eder. [Ad kavminin] yüksek sütunlu şehirleri senin bahçelerine iltica eder. Selmân-ı Sâveci'nin (ö. 1376) Şeyh Hasan Noyan'ı övdüğü kasideden.*

³⁰ *Ama [sonunda] biz onları [Firavun ve kavmini] bahçelerden, pınarlardan, hazinelerden ve değerli bir yerden çıkardık. (Şuara, 26/57-58)*

³¹ eşref: eşraf N

³² *Onları [Meryem ve oğlunu] yerleşmeye elverişli, suyu bulunan bir tepeye yerleştirdik. (Müminun, 23/50)*

³³ tenâsüb-i: tenâsüb-i âyine-i S

³⁴ *[İçinde kutup yıldızının da bulunduğu] kartal [suretinde tasavvur edilen] takımyıldızı, Simurg'un Kaf dağının etrafında dolaştığı gibi onun çevresinde tavaf eder. (Şairi tespit edilemedi.)*

³⁵ Fatıma Bintü'l-Hurşeb'e, "Çocuklarından hangisi daha üstündür?" diye sorulur. O da, "Başı ve sonu belli olmayan kesintisiz çember gibidir[ler]." der. (Sa'du'd-din et-Taftazânî, 1307/1890: 308)

³⁶ süllem-i irtîķâsına: süllem-i süllem-irtîķâsına N

³⁷ *Züħal onun surlarının etrafındaki hendeğe görür, [onu görmek için başını kaldıran] güneşin başından külâhı düşer. Kasım Günâbâdî (ö.1574)*

mu' allak kalırdı. **Nazm:** *Firāzeş müvāzī-i çerh-i berin / Teh-i hāndekeş esfelü's-sāfilin // Zi-bisyāri-i 'umk-ı vey ber-sipihir / Ne-yüfted der-ū pertev-i māh u mihr*³⁸ Hāşılı bu sāhire-i ğabrā-yı zemīne vaz' -ı medāyin rūsüm³⁹ olalı bu üslūbla taksīm-i huṭūt-ı ṭarīk u ḥıttā ve ṭarh-ı ḥıttā-ı emākin-i muḥtaṭta ve vaz' -ı kavā'id-i üštüvānāt ü tezvīk-ı elvāh-ı⁴⁰ suḫūfāt ve terkīb-i me'ākīd-i kıbāb u te'ānuḫ-ı me'ākīl-i ebvāb u esās-ı serādīb-i ḥālic ve raşif-ı ḥıyāz-ı şahārīc ve izdihām-ı āmed-şüd-i tüccār ve dād ü sited-i dirhem ü dīnār ve ṭaṇṭana-ı şehr ü rāh ve kevkebe-i bār ü büngāh⁴¹ görülmüş degül idi. Belki şüret-bāz-ı müteḥayyile verā-yı perde-i mübālağadan eşkāl-i mümteni'āt-ı umūrī şüret-i farz-ı muḥālde ibrāz etdükke bu resme ma' müre-i 'uzmā vücūdın taḥayyül etmez idi. Bu 'azamet-i şāygānī vü übbühet-i ābadānī me'nusu'n-nazar olan merdümān-ı şehr-perverde nisbet idi. 'Amr-ı bādiye-nişin ki perverde-i şahrā ve vaḥşī-i kinās-ı felādur, bu kār-bārī [N282b] göricek [S104b] mazanne-i dağdağa-ı ḥayreti bu oldı ki şadme-i şavlecān-ı każā vü kader güy-ı vücūdın bir lu'bile kürr-e zemīnden verā-yı nüh-çenber-i eflākte bir 'ālem-i cennet-mişāle atmış ola yāḥud bu teşbīb-i każiyye cemī'an efsāne-i eḏğās u aḥlām olup henüz kendi daḥı ser-girān-ı mehd-i ğaflet olmaḫ üzre teferrüci-ı ziyet-sarāy-ı 'ālem-i mişāl imiş ola. **Mışra:** "İn ki mī-bīnem be-bīdārī'st yā Rab be-ḥ'āb".⁴² El-ḥāşıl revnaḫ-ı iḳlīm-ı Mışır-ı 'āmir'e 'Amr'e bir mertebe pesendīde-i ḥāṭır olmış idi ki ta'rifinde sükūtu kemāl-i belāğat mülāḥaza etmiş idi. İttifāḫ 'Amr'uñ medīne-i İskenderiye'ye duḥūlı a'yād-ı mu'tādeden bir güne muşādif oldı ki ol günde āraiyiş-i der ü dīvārī ta'ne-i sipihir-i zer-nigār ve pīrāye-i şehr ü bāzārī revnaḫ-şiken-i bāğ u bahār etdiklerinden şoñra⁴³ āyīn-i dīrīnleri bu idi ki e'āzım-ı Kıbt u a'yān-ı esākife-i Naşārā bir cāy-ı feraḥ-baḫş-ı dil-güşāda ḥalka-i cem'iyet peydā ederler idi. Resm-i kadīmleri üzre bir güy-ı zer-küb ki altun ṭopdur, iḥzār edüp melikü'l-'ahd olan ol ṭopı pertāb etdikçe eşrāf-ı Kıbtīyān aña ekmām-ı ihtimām-ı ikrām birle telakḫī [N283a] ederlerdi. Ol ṭop her kimüñ şiken-i şavlecān-ı āstinüñde qarār ederse be-her ḥāl ol şaḫş melikü'l-mülük-ı Kıbt olmayınca naḫd-ı 'ömrinden naḫş-ı sikke-i ḥayāt ḥakk olmaz idi, ya'nī mirāren mücerreb idi ki ol ṭopa maḫarr olan dest elbette şāhibü's-seyf-i iḳlīm-i Mışır olmayınca fālic-i maraz-ı mevt anı şell kılmaz idi. Şemmās-ı mürü'et-şinās dāḫil-i İskenderiye oldıḫda ihtimām-ı ikrām-ı 'Amr'ı mertebe-i ifrāta yetürmüş idi; elbise-i dībāc-ı vehhāc-ı zer-keş-i ṭırāzdan kāmetine pīrā-yı ḥüsn vermiş idi. Ol vāsīta ile 'Amr daḥı dāḫil-i ḥavza-ı cem'iyet oldı. İttifāḫ ol ṭopı ki pertāb etdiler, ḥümā-yı ḥümāyün-cenāḥ-ı devlet gibi cānib-i 'Amr'e süzilüp āşyāne-i āstininde⁴⁴ vaz' -ı beyze-i ārām etdi. Āmmā 'umüm ḥalāyıkdan daḥı zemzeme-i ta'accüb āsmāna yetdi ki çāpük-süvār-ı 'arşa-ı każā vü kader çevgān-ı āsmāna dest uralı bu ṭop-ı zer-nigār manend-i güy-ı ḥürşid ğaltān oldıḫça böyle ğaltān olmamış idi ve güy-ı çevgān tefe'ül olalı böyle biğāne ḥaṭā kılmamış idi. Zīrā ihtimāl midür ki bir A'rāb-i ğarīb-i mechülü'n-neseb taḫt-ı salṭanat-ı Mışır'a ḥākim ve riḫāb-ı nebīre-i Kıbt'a şārim ola. Āmmā be-her ḥāl şudūr-ı ḥaṭā [N283b] cenāb-ı vācībü'l-vücūdun gayride mümteni' degüldür. Güy-ı nüh-tü-yı [S105a] āsmān ki ser-gerdān-ı dest-ı kudretidür; **[Nazm]:** *Çevgān urupdur aña meger dest-i kudreti / Ol dem bu dem dūrür ki döner güy-ı āsmān* [Bākī] (Küçük, 1994: 5) bu şebāt-ı aḫṭāb u istiḫkām-ı ecrām ile yine muttasıl ḥarekāt-i nā-

³⁸ Yüksekliği göğün en yüksek katına denktir. Etrafındaki hendeğinin dibi esfel-i safilin [denen cehennem en aşağı tabakasın]a denktir; öylesine derindir ki gökteki ay ve güneşin ışığı onun içine düşmez. (Şairi tespit edilemedi.)

³⁹ vaz' -ı medāyin rūsüm: vaz' -ı rūsüm-ı medāyin N

⁴⁰ tezvīk: tervīk-ı S; elvāh-ı: el-elvāh-ı N

⁴¹ bār ü büngāh: bār-büngāh N

⁴² *Ya Rab! Bu gördüğüm gerçek midir yoksa rüya mıdır?* Enveri'nin (ö.1189) Sahib Mecdu'd-din Ebu'l-Hasan'ı övdüğü kasideden.

⁴³ etdiklerinden şoñra: etdiklerinde N

⁴⁴ āstininde: āstinüñde S

şavâbdan hâli olmaz deyü ‘umümen semt-i haţâyâ sâlik oldılar. Ğâfiller andan ki hazret-i mâlikü’l-mülki ‘ale’l-ıtlâkuñ celle şânühü eķâlîd-ı meķâlîd-ı “*İnne’l-arze li’llâhi yürüşuhâ men yeşâ’ min ‘ibâdihî*”⁴⁵ dest-i kudretine müsellemdür. Kâh olur mânde-i hâk-ı mezellet olan gedâ-yı bî-ser ü pâyı nâm-zed-i menşür-ı “*yü’izzü men yeşâ*”⁴⁶ kıluş pâdişâh-ı heft iklim eder, kâh pâdişâh-ı ber-keşide-külâh-ı serîr-i devlet olan mağrûrân-ı naşveti sadme-i züll-ı “*yüzillü men yeşâ*”⁴⁷ ile mübtezel-i der-be-der-ı küy-ı fenâ eyler. Ta’âlâ fi-mülkihi. **Rubâ’î:** *Yekî-râ ber-ârî vü şâhî dihî / Yekî-râ be-deryâ be-mâhî dihî // Çi yârâ kesî-râ ki gûyed çirâ / Tuyî pâdişeh her çî h’âhî dihî*⁴⁸ El-kışşa zimmet-i kerem-i şemmâs ki ‘Amr’e iki biñ altun medyün idi⁴⁹, şuret-i mâ-cerâyı ehl-i İskenderiye’ye i’lâm edüp meblağ-ı ma’hûdi zimem-i kirâmına tazmîn ricâ [N284a] edicek herkesüñ bi-hasebi tabakâtihim tebdür etdüğü ihsânı cem’ edüp ‘Amr’e iki biñ altunı teslim eyledi ve tedârük-i mühimmât-ı tarîķ edüp bir delil-i râh-şinâs ile ser-menzil-i maķşûda müteveccih kıldı. Fi’l-haķîķa zamân-ı mev’udda ‘Amr dağı baķiyye-i aşhâba mülâķi olup ve miyânede merbût olan şurre-i va’de hâll-i ifâ yetürüp nişf-ı mâlı anlara teslim eyledi ve her taraftan şudür eden mevâ’id-i ihsân u kerem muşâdif-i hûsn-i ifâ oldu. “*el-va’dü nâfiletün ve’l-incâzu farîzatün*”⁵⁰ **Beit:** *Ez-’uhde-i ‘ahd eger birün âyed merd / Ez-her çî gümân berî füzün âyed merd*⁵¹ Sübhâna’llâh zihî mâni’ u mu’ţî ‘ale’l-ıtlâķ ki dest-i irâde-i ezeliyesi miftâh-ı hazâ’in-ı cûd u semâhati bir tâ’ifeye müselleme kılsa vaşme-i küfürleri mâni’-i i’tâ olmaz; ümem-i ezmân-ı sâlîfe gibi ki ‘uķûd-ı mehâ’il-i seciyyetleri ilâ-haze’l-‘ahd hilye-i a’ nâķ-ı ‘avâtık-ı eyyâm olup cevâhir-i meķârim-şiyem-i marziyeleri ile ezyâl-i şahâyıf-ı kütüb mâl-â-mâldur. [**Nażm**]: *Zehebe’llezîne yu’âşu fi-eknâfihim / Ve baķiye’llezîne hayâtuhum lâ-tenfâ’u*⁵² [N284b] [**Nażm**]: *Gitdi anlar kim celilü’l-ķadr u ‘âlî-şân idi / Kaldı bî-iķbâl bir kaç müdbir-i dünyâ-perest*⁵³ Ta’âlâ’llâh zihî kayyüm-ı rezzâķ ki hazinedâr-ı kudreti bir zümrenüñ hazâ’in-ı ķulûbına [S105b] ķufl-ı müşkil-bend-i buhl ursa⁵⁴ şeref-i İslâmları mücib-i semâhat-i zâtları olmaz; ebnâ-yı âķirü’z-zamân gibi ki miyânelerinde incâz-ı va’d ve ifâ-yı ‘ahd maķûle-i şeyn u meyn ve şî’âr-ı ‘âr olup va’d-e-i durûğ-ı bî-furûğ-ı edâ-yı farz ve hulf-ı mevâ’idi⁵⁵ każâ-yı karz ittihâz ederler. **Beit:** *Zehebe’l-vefâ’u zehâbe emsin zâhibi / Fe’n-nâsü beyne muhâtilin ve müvâribr*⁵⁶ Belâ-yı ‘azîm budur ki dem-i şumâr-ı dirhem-i keremde dest-i himmetleri şel ve dîde-i minnetleri aħvel iken ve mübâ’adet-i dest ü ceybleri mesâfe-i şarķ u ğarbdan aţvel iken lâf-ı civan-merdî vü mürü’et ursalar semâhat u ni’am-ı Ma’n ve meķârim-i Bermekiyeyi maħz-ı buhl sayarlar. **Beit:** *Belâ-yı fakrile ölseñ de kimse baķmaz hiç / Belâ*⁵⁷ budur yine der her biri benüm Hâtem⁵⁸ Aħissâ-yı devletmendân-ı zamâne elinden ķalem-i münşî ciger-hûn u dil-rîş olmağın fūrce-i şikâyet bulduķça [N285a] şarîr-i dil-sûzı müstemî’an-ı meclise dağdağ-ı kesel yetürür. Evlâ budur ki

⁴⁵ Şüphesiz ki yeryüzü Allah’ındır. Kullarından dilediğini ona varis kılar. (A’râf, 7/128)

⁴⁶ Dilediğini yüceltir. (Ayette “tū’izzü men teşâ’”: Dilediğini yüceltirsin. (Ali İmran, 3/26)”) şeklindedir.

⁴⁷ Dilediğini de alçaltır. (Ayette “tüzillü men teşâ’”: Dilediğini de alçaltırsın. (Ali İmran, 3/26)”) şeklindedir.

⁴⁸ Birini yüceltir padişahlık verirsin; birini denizde balığa yem edersin. Kim cüret eder ki [sorgulayıp] niçin, desin? Sultan sensin [kime] ne dilerse onu verirsin. Firdevsî (ö.1020)

⁴⁹ altun medyün idi: altuna medyündür N

⁵⁰ Vaad/söz vermek nâfiledir, yerine getirmek ise farzdır. (Ebû Mansûr es-Se’âlibî, 1983: 418)

⁵¹ Kişi verdiği sözün üstesinden gelirse [onun hakkında] her ne kadar hûsn-i zanda bulunursan ondan fazlasıdır. Mevlana (ö.1273)-Rübaiyat

⁵² Kendi [eş dost] çevresinde yaşayan [cömert kimse]ler gitti; geriye yaşamlarının hiçbir yararı olmayanlar kaldı. Tacü’l-Mülûki’l-Eyyûbî (ö.579/1183) Tazmin edilen ilk mısra Lebid’e (ö.41/661) aittir.

⁵³ Şairi tespit edilemedi.

⁵⁴ ursa: olursa D

⁵⁵ bî-furûğ-ı edâ-yı farz ve hulf-ı mevâ’idi: bî-furûğ-ı edâ-yı farz ve hulf-ı mevâ’id N

⁵⁶ Vefâ geçen günün gittiği gibi gitti; insanlar aldatan ile aldatılan arasında [kaldı].Hz. Ali (ö. 40/661)

⁵⁷ Belâ: Derd S

⁵⁸ Şairi tespit edilemedi.

câdde-i aşl-ı merâma cerr-i kaçâr-ı sûtür olına. [Nazm]: *Tâ key sühen ez-sühen rubâyim / Hem mâ ser-i kışşa-ı hod âyîm*⁵⁹ Fi'l-cümle merküz-ı 'aķide-i 'Amr olmuş idi ki havza-ı mülk-i Mısır hâvî olduğu keşret-i mâl u menâl ve aġnâm u cimâl ve ecâvid-i huyûl u sâ'ir vüs' u yesâr mu'âdil-i emvâl u hazâ'in-i rüy-ı zemîn ola. Ve'l-emr kezâlik bu sebebden 'Amr-ı 'Âşî'nün habb-ı ġubb-ı arz-ı Mısır zemîn-i ġatırında tarġ-ı sünbüle-i maġabbet etmiş idi. Bir vechile ki biġ-ı şecere-i ârzü şamîm-i süveydâ-yı ġalbe yetmiş idi. Tâ ol zamâna deġin ki mâh-ı 'âlem-gîr-i Ķureyş buķ' a-ı zerrîn-niġâķ-ı Ka'be'den tulu' etdi ve gül-bâġ-ı penç-nevbet-i nübüvvet-i Muġammedî 'aleyhi selâmu'llâhi's-sermedî⁶⁰ mesâmi'-i sükkân-ı ma'müre-i heft iķlîme yetdi. Erķâb-ı gerden-keşân-ı küffâr fersüde-i şamsâm-ı niyâm-ı "Ene nebiyyü's-seyf"⁶¹ oldı ve zulmet-i đalâlet-i küfürle târik olan havâtır-ı muzlime fûrûġ-ı tîġ-ı "ümirtü en uķâtîle'n-nâs"⁶² ile şafâ-yı İslâm buldı. **Beyt:** *İnne'r-resüle le-seyfün yüsteza'u bih / Mühennedün min-suyûfi'llâhi meslülî*⁶³ [N285b] Devlet-i dünyâ bî-naşib-i devam u⁶⁴ ġulûd olmaġla müttekâ-yı şerî' at-ı risâlet maġall-i çâr-bâliş-i ġilâfete naķl olunup ġabza-ı şemşîr-i şerî' at-ı İslâm cenâb-ı ġalîfetu'r-resül es-seyfu'l-meslül şâġibu'd-dirre muķâtîlu'l-kefere mîzânul-'adl 'aduvvu'l-hezl emînu's-sırr-ı ümmü'l-kitâb emîrül-mü'minîn 'Ömer bin el-Ĥaġġâb rağıya'llâhu ta'âlâ 'anhu hazretlerinün⁶⁵ dest-i ihtimâmlarına teslim olunduġda ġazret-i 'Amru'l-'Âşî'nün rağıya'llâhu 'anhu⁶⁶ [S106a] kemîn-i zamîri olan mâdde-i maġabbet-i Mısır hareket etdi; endîşe-i istimlâk ile ġuzûr-ı ġalbi gitdi. Zîrâ zamân olmuş idi ki âşiyâne-i ġâlî'inde mevdû' olan beyza-ı zerrîn-i sa'âdetden peççe-i hümâ-yı hümâyün-bal-i iķbâl tahrik-i cenâġeyn-i zuhûr ede. Çün rişte-i sinîn-i târiġ-i hicrete 'uķde-i sene-i şamâne 'aşere uruldı ġazret-i 'Amru'l-'Âşî pây-taġt-ı ġilâfete mütemesşil olup 'arz etdi ki yâ emîre'l-mü'minîn, bi-ġamdi'llâhi ta'âlâ ġuvvet-i dîn-i İslâm mütezâyid olduġça mühimmât-ı 'asker daġı muzâ'af⁶⁷ olmaġdadur. Ĥalâ bir iķlîmün ki bâc u ġarâci zamîme-i beytül-mâl kılınmaġa 'azîmet olunmaya kifâyet-i mühimmât-ı 'asker-i İslâmda küllî muzâyaķa çekilir. Öyle olsa iķlîm-i 'azîm-i Mısır ki muġâsibân-ı [N286a] 'Uġârid-kalem-i istîfâ her sene muġâsebe-i ġarâc-ı dîvânîsin⁶⁸ ġâric-i ihâta-ı erkâm bulmaġın⁶⁹ 'öşr-ı 'âşiri ile iktifâ ederler. Messâġân-ı şihâb-ķaşaba-ı 'ummâl-ı a'mâl her yıl mesâġa-ı arâzi-i ġalâle şurû' etdükçe icrâ-yı ķâ'ide-i ķîrâġ u dâniķ⁷⁰ etmek degül maġz-ı ta'dâd-ı esâmî-i ġabâle ve sicillesi bîrûn-ı ġiġa-ı evrâķ-ı fundâķ olmaġın kemâl-i 'aczdân⁷¹ tayy-ı ķaşaba-ı ihmâl eylerler. Eger ġalîfetül-İslâm emr ederse bu iķlîm-i 'azîmü's-şânuġ havza-ı taşarruf-ı İslâm'a gelmesine müte'ahhid olurın, zîrâ ol yerlerün meġâric u medâġilin bilürin. **Nazm:** *Zi-tû emr u ķişver-güşâyî zi-men / Be-düşmen neberd-âzmâyî zi-men // Gulî çînem ez-naġl-ı bustân-ı Mışr / Şevem tûġi-i*

⁵⁹ *Daha ne kadar sözü dolandırılm, artık biz kendi hikâyemize dönelim.* (Birçok manzum ve mensur metinde tazmin edilen ve "sadede gelelim" anlamındaki bu berceste beytin şairi tespit edilemedi.)

⁶⁰ nevbet-i nübüvvet-i Muġammedî 'aleyhi selâmu'llâhi's-sermedî: nevbet-i Muġammedî şalla'llâhu ta'âlâ 'aleyhi ve sellem N

⁶¹ *Ben kılıç [ile cihada memur] peygamberim.* Kaynaklarda çoġu zaman, "İnsanlarla, lâ ilahe illa'llah, deyinceye kadar savaşmakla emrolundum." (ez-Zebîdî, 1984: 1/29) hadisinden önce yer alan bu ibare hadis deġildir. (bk. En-Nîsâbü'rî, 1971: 2/234)

⁶² *[Allahtan başka ilah olmadıġını söyleyinceye kadar] insanlarla savaşmakla emrolundum.* (Ez-Zebîdî, 1984: 29)

⁶³ *Kuşkusuz, Allah'ın keskin kılıçlardan bir kılıçtır Peygamber; hidayet nuru olan [bir rehber].* Ka'b b. Züheyr (ö. 645)

⁶⁴ devam u: devam-ı S

⁶⁵ 'anhu hazretlerinün: 'anhñ N

⁶⁶ 'Amru'l-'Âşî rağıya'llâhu 'anhuñ: 'Amru'l-'Âşî'nün rağıya'llâhu 'anhu S

⁶⁷ 'asker daġı muzâ'af: 'askerden daġı muzâ'af esbâb N

⁶⁸ dîvânîsin: dîvânîsi S

⁶⁹ bulmaġın: bulmaġı N

⁷⁰ dâniķ: devâniķ N

⁷¹ kemâl-i 'aczdân: 'aczdân N

*şekkeristân-ı Mısr*⁷² Hzret-i ‘Ömer bin el-Ḥaṭṭâb raḍıya’llâhu ‘anhu egerçi i’lâ-yı şe‘âyir-i şerâyi’-i seyyidü’l-enâm ve tevsî’-i bilâd-ı İslâm bâbında seyf-ı şârim idi, lakin endişe ederdi ki me-bādâ mücâhidin-i dîn ḍurûb-ı sihâm-ı kinâne-i Mısr’dan mecrûh ola ve raşif-i sedd-i İslâm olan ğuzât-ı ‘Anter-salâbet enbûhî-i seyl-i ‘Arim-i ‘asker-i beṭâriḳeden şülme-i inhizâm bula. [N286b] Şemşir-i ħün-rîz her ne kadar tîz ise keşret-i ḍırâb-ı riḳâbdan raḥne-i fülül bulur. Bâzû-yı merd-i neberd her ne deñlü zür-âverd ise ikşâr-ı medd-i iğrâḳ-ı kemândan a‘şâb-ı himmete fütür-ı reḥâ gelür. ‘Amr bin ‘Āşî’ye bu ecilden gâh şüret-i imtinâ gösterür idi gâh tesvîf u ta‘allül-i “sevfe” vü “la’alle” ile cevâb virür idi. Āḫirü’l-emr merhûn-ı fetḫ-i Mısr olan vaḳt-ı şerîf ḥulûl edüp südde-i bârgâh-ı ḫilâfetden cihâd-ı küffâr-ı Mısr fermân olındı. Neḳâve-i fursân-ı ‘Arabdan dörd biñ dâne cemretü’l-ḥarb ve şa‘bu’l-kerîhe zî-be’s u şedidü’l-mirâs⁷³ [S106b] mücâhid-i ğâzî meşḫûb-ı rikâb-ı ‘Amr ve mülâzım-ı livâ-yı İslâm kılandı ki maşḍûka-ı şıfat-ı şecâ‘atleri, **Beyt:** *Şümmü’l-‘arânîni ebṭâlün lübûsuhum / Min nesci Dâvude fi’l-heyca’i serâbilü*⁷⁴ Ve serâbil-i girih-girleri, **Beyt:** *Bîzun sevâbigü kad şükket lehâ ḫalakun / Ke-ennehâ ḫalaḳu’l-kaḫ’â’i mecdülü*⁷⁵ ve hengâm-ı ‘ırâzatu’l-ceyşde, **Beyt:** *Yemşüne meşye’l-cimâli’z-zührî ya’şimuhum / Ḍaribun izâ ‘arrade’s-südu’t-tenâbilü*⁷⁶ [N287a] olup elsine-i rimâh-ı Semheriyye inşâd-ı medḫ-ı si’at-ı şadr u ferâḫi-i ḫavşala ve ‘adem-i mübâlât-ı fişârât u ‘uluvv-ı himmetlerin etdikçe der idi: **Beyt:** *Lâ-yefraḫüne izâ nâlet rimâḫuhum / Kavmen ve leysü mecâzi’an izâ nîlû*⁷⁷ ve bünyâd-ı ‘areke-i ḍarb u ta‘n olındukça şâ’iru’l-ḥarb-ı ‘Arab ki mûkıd-ı nâ’ire-i şecâ‘atdur, şebât-ı baṭş u şalâbet-i nefis u şiddet-i be’slerinde⁷⁸ böyle vaşf ederdi: [**Beyt:** *Lâ-yeḳa’u’t-ta’nu illâ fi-nuḫûrihim / Ve mâ lehum ‘an-ḫiyâzi’l-mevti tehlîlû*⁷⁹ Hzret-i ‘Amr-ı ‘Āşî ise fi’l-ḫaḳıka bir baṭal-ı miḳdâm leys-i şücâ‘ şeci’-i miḫzâl sedidü’r-re’y fesîḫu’l-himme ‘arîzu’ş-şadr vesî’u’l-ḫavşala olup ticâret-i şî‘âb-ı meşâ’ibde mışḍâḳ-ı maḳûle-i, **Beyt:** *Ve lem-yesteşir fi-emrihi ḡayra nefsihi / Ve lem-yerḍa*⁸⁰ *illâ ḳâ’ime’s-seyfi şâhibâ*⁸¹ olmağın ser-‘asker-i ğuzât-ı İslâm ta’yîn olup ḫîn-i techîz-i ceyşde emirü’l-mü’mînin ‘Ömerü’l-fârûḳ raḍıya’llâhu ‘anhu⁸² ayıtdı, ey ‘Amr, zimâm-ı maṭiyye-i tedbirüñ ḳâ’id-i ḳazâya teslim eyle tâ ol zamâna degin ki âstâne-i ḫilâfetden saña mektûb vara. Eger mektûb ser-ḫadd-i arz-ı Mısr fersüde-i [N287b] senâbikü’l-ḫayl-ı ğuzât olmadın vâşıl olursa girü bu cânibe imâle-i licâm-ı inşirâf kılasın ve eger ser-ḫıṭṭa-ı Mısr merküz-ı rekîz-i rimâh-ı ‘asker olduğdan soñra varursa müsta’in-i cenab-ı Rabbü’l-‘âlemîn olup, **Beyt:** *Azm-ı futûḫ-ı memleket-i Mısr kııl yûri / Her ḳanda ise ḫıẓr-ı hidâyet saña delil // Tutsun cihânı velvele-i kûs-ı şevketüñ / Çıksun sipihre bâng-ı tabıl-ḫâne-i raḫîl // Şemşir-i nîl-ğünüñ ede ḫaşmı nâ-bedîd / Mûsâ gibi ki eyleye Fir’avn’ı ḡarḳ-ı Nîl,*⁸³ deyü temhîd-i muḳaddemât-ı te’kîd edüp ‘Amr-ı ‘Āşî daḫı ‘ayyâr-ı şeb-rev-i şeb pâsbân-ı şehristân-

⁷² *Emir senden, ülkeleri fethetmek benden; düşman ile savaşmak benden. Bir gül devşiririm bahçesindeki fidandan Mısır’ın. Konuşan papağanı olurum şekerkaşığı tarlalarında Mısır’ın.* (Şairi tespit edilemedi.)

⁷³ zî-be’s u şedidü’l-mirâs: zî-be’s u şedidü’l-mirâs N

⁷⁴ *Onlar onur dolu yürekleriyle kavmin en yiğitleri; Hz. Davud’un elinden çıkma gömlektir savaşta giydikleri.* Ka’b b. Züheyr (ö. 645)

⁷⁵ *Pırl pırl ve upuzundur zırları; birbirine geçmiş ayrıkotu gibidir çelikten halkaları.* Ka’b b. Züheyr (ö. 645)

⁷⁶ Ḍaribun: Ḍurûbun N; ‘arrade’s-südu: ‘arrade südu N. *Asil ak develer gibidir yürüyüşleri. Sakınırken yüzü kara alçak düşman, onları korur yiğitçe vuruşları.* Ka’b b. Züheyr (ö. 645)

⁷⁷ *Böbürlenmezler, saplansa düşmana mızrakları. Yenildiklerinde sızlanmazlar, kesilip umutları.* Ka’b b. Züheyr

⁷⁸ be’slerin: be’slerinde S

⁷⁹ *Göğüslerinden başka yerde yoktur yaraları. Ölüm denizine dalmaktan yoktur korkuları.* Ka’b b. Züheyr (ö. 645)

⁸⁰ *Ve lem-yerḍa: Ve lem-ya’ riḍ N*

⁸¹ *İşlerinde kendisinden başkasına danışmaz; kılıç kabzasından başkasının arkadaşlığına razı olmaz.* Sa’d b.

Nâşib (ö.728)

⁸² ‘Ömerü’l-fârûḳ raḍıya’llâhu ‘anhu: ‘Ömer N

⁸³ Şairi tespit edilemedi.

ı penç-küşe-i havâssa işmâm-ı dârü-yı gaflet edüp halvetiyân-ı serâçe-i hâka cilbâb-ı h'âb çekdükte, ya' nî direfş-efrâz-ı ceyš-i Hâbeş livâ-yı benefşî-naşş-ı [S107a] şebi kal' a-ı zümür-rüd-reng-i âsmâna dikedükde, **[Beyt]:** *Fe-sir binâ zimâmê'l-leyli mu'tesifen / Fe-nafhatu't-îtibî tehdinâ ile'l-hilel*⁸⁴ deyüp humât-ı sancağ-ı İslâm olan serbâzlar ile rakz-ı cevâd-ı nehzat eyledi. **Beyt:** *Be-reft ân cihân-gîr-i hürşîd-fer / Sa'âdet-kerîn u zafer-râh-ber*⁸⁵ [N288a] Bir iki günden sonra dâ' iye-i ihtimâm-ı Fârûkî ' inân-ı ' azîmet-i ' askerün semt-i inşîrâfa ma' tûf olmasın iktizâ edüp şart-ı sâbık üzre ısdâr-ı mektûb eylediler ve ol mektûbı bir kâşîd-ı şarşar-reftâra ki meydân-ı himmetde⁸⁶ raşş-ı raşşân-licâm-ı sipihre leked-i musâbağat ururdu, teslim kıldılar ki şâfinât-ı zâtu'n-ni'âl-ı gûzât-ı İslâm'dan şafha-ı arz-ı Mısır'da sad hezâr hilâl-ı nuşret nümâyân olmadın hâzret-i ' Amr'e yetüre ve girü müsta' cilen südde-i seniye-i hilâfete cevâb getüre. Kâşîd-ı sebük-pâ tarîk-ı sür' atde şöyle teşmîr-i sâk-ı ihtimâm etdi ki hiç kes hedef-i cebînine tîr-i tîz-per-i nazâr yetüremezdi. **Beyt:** *Kesî ger gûşâdi kemân bî-direng / Be-düş ez-kafähş resîdî hadeng*⁸⁷ Belki tîz-i reftârından şitâbân-ı meydân-ı ' azîmet olduğça kimse yüzün degül tozın göremez idi. **[Beyt]:** *Şitâbân çu bād-ı seher mî-guzeşt / Zi-tîr-i nazâr tîzter mî-guzeşt*⁸⁸ İttifâk liva-yı ' arş-âsâ-yı İslâm dağı zemîn-i Hicâz'da hırâmân iken kâşîd-ı mektûb rikâb-ı hâzret-i ' Amr'e sâye-mişâl mütemeşşil oldu ve bârgâh-ı hilâfetden [N288b] resânende-i emr olduğın ' arz kıldı. Hâzret-i ' Amr-ı ' Âşî fî-nefsi'l-emr merd-ı kâr-âzmüde olmağın ser-rişte-i le'tâ'ifu'l-hiyel dest-i muhayyilesine müsellemdir. Ol sebeden yed-i talebe ' uqde-i ' iğâl-ı ta'allül şalup kâşîddan mektûbı almadı.⁸⁹ Tâ ol zamâna dek⁹⁰ ki ' uqâb-ı sefid-cenâh-ı sancağ-ı İslâm nahlistan-ı medîne-i ' Arîş'de ki bi'l-ittifâk a' mâl-ı Mısır'dandır ârâm eyledi. Hâzret-i ' Amr-ı ' Âşî dağı rü'esâ-yı ' Arab huzûrında ihzâr-ı kâşîd ve taleb-i mektûb eyledi. Nâme-i ser-be-müher ki zımn-ı zürûf-ı hürûfi şart-ı ma' hüdi hâvî idi. Fâtiha-ı kitâbdan hâtime-i hitâba varınca okudu ve ayıtdı, yâ ma' âşîre'l-çavm hâlâ bu mağal ki mağrab-ı tıvâletül-huyûl-ı ' asker-i İslâm'dur, çanğı iklîme muzâf olan nevâhîdendür? Ayıtdılar ki hitâ-ı Mısır şâmil olduğı zavâhîdendür. İmdi fermân-ı Emîrül-mü'minîn böyle şudûr-ı iclâl bulmuş ki destü'l-hilâfeden [S107b] ısdâr olunan mektûb eger aqtâr-ı zemîn-i Hicâz tayy-ı rikâb-ı gûzât-ı İslâm olmadın vâşıl olursa ' atfa-ı inşîrâfa ' atf-ı licâm-ı ihtimâm edevüz ve eger sahrâ-yı arz-ı Mısır a' lâm-ı şîmşâd-hırâm-ı ehl-i İslâma mesâhat-ı ezyâl-i iclâl olduğdan sonra gelürse, [N289a] **Beyt:** *Başî meydâna koyup mihr-i ziyâ-güster gibi / İki yerden kuşanup gayret kuşağın er gibi*⁹¹ teşhîr-i iklîm-i Mısırda kılıcımız tayandığı yere dek gidevüz. Bu bâbda kaça-re'y-i ârâ-yı cihân-ârânuş halîfetü'l-İslâma muvâfîk mıdır ve imzâ-yı emr-i cihâdda ki taqbîl-i şifâr⁹²-ı mürhefât-ı suyüfdan kinâyetdür, mağâle-i zebânînuş irâde-i kalbînuşe mu'tâbîk mıdır?" Dedükde küşe küşe elsine-i esinne-i dilâverân-ı İslâm bu resme zemzeme-i i'tâ' at çekdi ki, **[Nazm]:** *Be-devlet zi-tû râyet efrâhten / Zi-mâ der-rehet nağd-ı cân bâhten // Eger şâh-ı Mısır âvered bâc-ı mâ / Şeved eymen ez-bîm-ı târâc-ı mâ // Vereş nahvet âyed suy-ı ser-keşî*

⁸⁴ *Gecenin güvenli karanlığında bizi götür takılmaksızın bir kılavuzun ardına; [kadınların süründükleri] güzel kokular bizi ulaştırır obanın çadırlarına.* et-Tuğrâî (ö. 1121)

⁸⁵ *Mutluluk yoldaşı, zafer rehberi olan güneş gibi haşmetli o cihangir gitti.* (Şairi tespit edilemedi.)

⁸⁶ himmetde: himmetle N

⁸⁷ *Eğer biri germişse yayını hemen, oku hedefine varmıştır onun.* (Şairi tespit edilemedi.)

⁸⁸ *Çabuk giderdi tan yelinden; hızlı uçardı bakış okundan.* (Şairi tespit edilemedi.)

⁸⁹ almadı: aldı S

⁹⁰ dek: değin N

⁹¹ Şairi tespit edilemedi.

⁹² şifâr: süfâr S

/ *Be-y-âmüzed âyin-i leşker-keşî*⁹³ çünân velvele-i kūs-ı rev-â-rev ve zemzeme-i kerre-nây-ı devlet-i nev ve şahilü'l-ḥayl-i dilâverân-ı 'uḳām ve ḳahḳahatü'l-licām-ı fûrsan-ı İslâm'dan mesâmi'-i sükkân-ı buḳâ'-ı Mışır'a tanîn-i hirâs yetdi. Muḳavḳıs ki melik-i taḫtgâh-ı Ḳıbtûdur, tertîb-i esbâb-ı istidfâ'-ı devâhiye⁹⁴ şurû' etdi ve peyder-pey techîz-i [N289b] cerâ'idü'l-ḥayl-i mübârizân etmek üzere idi, ya'nî ferîse-i şîr-i şemşîr-i ğuzât-ı İslâm olacaḳ cemâcim-i ru'ûs-ı keferi-i li'âm tehiyye vü irsâl etmede idi. Evvel maḫal ki nevâşî-i ḥuyûl-ı t̄â'ifeteyn müteḳâbil oldı ve eyâdî-i suyûf-ı mühennede-i farîḳeyn muşâfâḫa-ı kıtâl kıldı Fermâ derler idi. **Nazm:** *Dü deryâ-yı leşker ğurunbiş ğirift / Dü kūh-ı ḳavî-pâye cünbiş ğirift // Nihân zir-i âhen yelân mîl mîl / Be-cüşiş der-âmed dü deryâ-yı Nîl*⁹⁵ Bûse-cây-ı efâzıl-ı 'âlemiyan olan meclis-i behîşt-nişânlarına fermân-ı 'âlileri mücebince çekîde-i ḳalem-ı bendegî olan türrehâtdandur ki taḳdîm olındı. Şiyem-ı taḫ'-ı kirâma iḳtifâ⁹⁶ buyrılıp 'aşerât-ı ḳaleme râdde-i işlâh çekilürse kemâl-i luḫf-ı mebzûl buyrılmış olur.

Merḫûm u maġfûr Veysî Efendi ṭayyeba'llâhu şerâhu ve ca'ale'l-cennete meşvâhu ḳalem-rev-i Mışır'da ḳâdî iken biñ senesinde Oḳcı-zâde Mehmed Paşa ḫazretlerine Mışır'dan gönderdüĝi fetḫiyyedür ki bu maḫalle sebt oldı.

SONUÇ

Veysî (ö.1628) sanatlı (münşiyane) Türk nesrini 17.yüzyılda zirveye taşıyan yazarların en önemlilerindedir. Yazı hayatının ilk ürünü olan bu eseri ile kendisini, himayesine talip olduĝu Okçuzade Mehmed Paşa'ya takdim ederken inşa sanatında öncülüĝünü yükleneyeĝi üslubun temellerini de atmıştır. Kaynaklarda *Risâle-i Amr b. el-Âs*, *Hikâye-i Amr b. Âs* adlarıyla da anılan *Fütûh-ı Mısır*, Mısırlı tarihçi Abdullah b. Abdülhakem'in (ö.870) *Fütûhu Mısır ve Aḫbârîhâ* adlı eserinin *Zikrû Sebebi Duhûli Amr b. el-As'i Mısır'a* bölümünün tercümesidir. Eser anlatı bakımından kaynak esere sadık ise de ifade biçimi ve teknikleri bakımından daha çok telif niteliğini göstermektedir. Veysî, eserini söz ve anlam sanatlarıyla süslemiş, ayet, hadis, darbimesel, şiiir gibi manzum ve mensur alıntılarla zenginleştirmiştir.

Eserde söz varlığı olarak Arapça, Farsça ve Türkçenin bütün imkânlarından yararlanılmıştır. Türkçe olarak isimler, fiiller, bağlaç ve edatlar kullanılmıştır. İsimler, çoğunlukla Arapça ve Farsça kökenli olup, bunlardan da yazarın İslam kültür ve medeniyetine dair bilgi birikiminin ve donanımının göstergesi olarak bazen Osmanlı Türkçesinde pek kullanılmayanları, bazen de yaygın olarak kullanılanların bilinmeyen anlamlarıyla kullanılması tercih edilmiş. Metinde kullanılan kelimelerin yaklaşık %47'si Arapça, %31'i Farsça kökenli olup %22'si Türkçedir.

Münşiyane metinlerde olduĝu gibi Fütûh-ı Mısır'da da Arapça ve Farsçadan alıntılanan dilbilgisi unsurları olarak –bir iki kalıp ifadenin dışında- tamlamalar bulunmaktadır. Özellikle Farsça isim tamlaması (tekîb-i izafî), sıfat tamlaması (terkîb-i vasfî) ve birleşik sıfatlar (vasf-ı terkîbî) büyük bir yekûn tutmaktadır. Bu unsurların hem yapıları hem de anlam ve işlevleri ile metnin üslubuna büyük bir katkı sağladıkları görülmektedir.

⁹³ âyed: âvered N. *Kutlu sancaĝı açmak senden; yoluna can nakdini saçmak bizden. Eger verirse haracımızı Mısır şahı; yağmalanma korkusundan emin olur canı. Kibir ile direnmeye yeltenirse eger; öğrenir nasıl sevk edilir asker.* (Şairi tespit edilemedi.)

⁹⁴ devâhiye: devâhidür S

⁹⁵ *Deniz gibi iki ordudan korkunç bir çıĝlık koptu. Sağlam iki daĝ dalgalanıp coştı. Çelik zırhlar kuşanmış dizi dizi pehlivanlar; Nil deryası gibi iki ordu coşup taşmaya başlar.* (Şairi tespit edilemedi.)

⁹⁶ iḳtifâ: iḳtizâ S

Eserin dikkate değer bir diğer hususiyeti sözdizimidir. Yazar oldukça küçük hacimli bu metinde Türkçenin neredeyse tüm cümle çeşitlerini kullanmıştır. Eserde 96 cümle bulunmaktadır. Bunlardan 89'u birleşik, 7'si basit cümledir. Birleşik cümlelerin 55'i ki'li, 29'u girişik, 2'si şartlı, 4'ü iç içe birleşik cümledir. Ki'li birleşik cümlelerin birçoğunda yan cümle de diğer bağlaçlarla, fiilimsilerle birbirine eklenen cümleler barındırır. Metinde 93 zarf fiil, 21 sıfat fiil, 4 isim fiil öbeği ile 18 şart öbeği bulunmaktadır. Veysî Türkçe dilbilgisi kurallarına göre oluşturduğu sağlam ve kusursuz cümle yapılarıyla güçlü bir anlatım imkânı yakalamıştır.

Münşiyane (müzeyyen, sanatkârane) metinlerin en bariz özelliklerinden biri de söz ve anlam sanatlarıyla bezenmiş olmalarıdır. Metinde klasik belagatin sunduğu imkânlar çerçevesinde seci, cinas, iştikak, akis, tensikü's-sıfât vb. söz sanatlarının yanı sıra teşbih, istiare, telmih gibi anlam sanatlarına da başvurulmuştur. Özellikle tamlamalar (izafet-i teşbihiye, izafet-i itibariye) şeklinde oluşturulan teşbih-i belîğler anlamlı bir çoğunluğu teşkil etmektedir.

Eser hem sözvarlığı hem sözdizimi hem de barındırdığı edebi sanatlar ile klasik Türk nesrinin, özellikle 17. yüzyıl münşiyane üslubunun gelişim seyri açısından önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

Çaldak, Süleyman (2014). "Veysi". *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. <http://teis.yesevi.edu.tr> [erişim tarihi: 05.03.2024].

Donuk, Suat (hzl.) (2017). *Atâyî, Hadâ'iku'l-hakâ'ik fi Tekmiletî's-şakâ'ik: Nev'î-zâde Atâyî'nin Şakâ'ik Zeyli*. C. 2. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay.

Ebû Mansûr es-Se'âlibî (1983). *Kitâbu't-Temsîl ve'l-Muhâdara*. Tahkik: Abdülfettâh Muhammed el-Hulv. Kahire: Dâru'l-Arabiyyeti li'l-Kütüb.

İbnü Abdü'l-hakem (Ebi'l-kâsım Abdurrahman) (1974). *Fütûhu Mısır ve Ahbâruhâ*. Takdim ve tahkik: Muhammed Sabîh. Kahire: Dârü't-te'avün li't-tab'i ve'n-neşr.

Kaya, Bayram Ali (2013). "Veysi". *İslam Ansiklopedisi*. C. 43. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 76-77.

Küçük, Sabahattin (hzl.) (1994). *Bâkî Divânı: Tenkitli Basım*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.

En-Nîsâbü'rî (1971) *Tefsîrû Garâ'ibi'l-Kur'ân ve Regâ'ibi'l-Furkân*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-İlmiyye.

Öksüz, Yılmaz (2016). *Okçuzade Mehmed Şâhî'nin Ahsenü'l-hadîs'i: İnceleme-Metin*. Doktora Tezi. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi.

Özkuyumcu, Nadir (1999), "İbn Abdülhakem, Ebü'l-Kâsım". *İslam Ansiklopedisi*. C. 19. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 278-279.

Sa'du'd-dîn et-Taftazanî (1307/1890). *Muhtasarü'l-ma'ânî*. İstanbul: Kırımlı Abdullah Efendi Matbaası.

Şensoy, Sedat (1995). *Veysî ve Eseri Merace'l-Bahreyn'in Tahkiki*. Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi.

Tatlısumak, Uğur (2016). *Osmanlı Uleması ve Patronaj İlişkisi*. Doktora Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi.

Toska, Zehra (1985). *Veysî: Divanı, Hayatı, Eserleri ve Edebi Kişiliği*. Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

Ez-Zebîdî (1984), *Muhtasarü Sahîhi'l-Buhârî*. Tahkik: İbrahim Bereket. İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmiyye.

Veysi. *Fütûh-ı Mısır*. Süleymaniye Kütüphanesi. Aşir Efendi. No. 269/3. vr. 102b-107b.

Veysi. *Fütûh-ı Mısır*. Nuruosmaniye Kütüphanesi. No. 3292/4. vr.278b-289b.

